

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra historie

Bakalářská diplomová práce
Raně novověké utopie v proměnách 18. století

Autor: David Krop

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc.

Olomouc 2017

Na tomto místě bych velmi rád poděkoval panu prof. PhDr. Ivu Bartečkovi, Csc. za jeho odborné vedení a připomínky v průběhu celé tvorby. Dále bych rád poděkoval panu doc. PhDr. Františkovi Stellnerovi, PhD. za poskytnutí materiálů, bez kterých bych se v dané problematice jen obtížně orientoval a paní Mgr. Kateřině Sukové za celkovou korekturu a mnoho podnětných diskuzí, které dopomohly vzniku předkládané bakalářské práce.

Prohlášení:

Místopřísežně prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní předepsaným způsobem všechny použité prameny a literaturu.

V Olomouci dne 2. 5. 2017

David Krop

.....

Obsah

Anotace v českém jazyce.....	6
Anotace v anglickém jazyce.....	6
1 Úvod	8
1.1 Literatura a prameny	11
2 Utopie	14
2.1 Thomas More – Utopie	14
2.2 Thomasso Campanella – Sluneční stát	19
2.3 Francis Bacon – Nová Atlantida	22
3 Fridrich Vilém I.	25
3.1 Školství	26
3.2 Armáda.....	27
3.3 Reforma správy	29
4 Vláda Fridricha II. v Prusku	31
4.1 Počátky vlády	32
4.2 Vláda Fridricha II. Velikého	34
4.3 Hospodářství	35
4.4 Armáda a obrana	38
4.5 Mezinárodní pozice Pruska	42
5 Petr Veliký	46
5.1 Petr I. Veliký a vzdělání	48
5.2 Věda	51
5.3 Ekonomika.....	53
5.4Petr I. a Utopie	55
6 Kateřina II. Veliká.....	56
6.1 Kateřina II. a školství	57
6.2 Ekonomika v období Kateřiny Veliké	60
6.3 Reformy.....	62
7 Utopie v proměnách 18. století- závěry	66
7.1 Vnímání Thomase Mora v 18. století	66
7.2 Vnímání Thomasse Campanelly v 18. století	69
7.3 Vnímání Francise Bacona v 18. století	70
8 Přílohy.....	74
9 Literatura a prameny	76
9.1 Prameny	76

9.2 Literatura.....	76
---------------------	----

Anotace v českém jazyce

Cílem mé práce je snaha o interpretaci myšlenek raně novověkých utopií a jejich projevy v politicko-ekonomicko-společenských změnách na konci 17. a především v průběhu 18. století v tehdejším Prusku a Rusku. Prostor a doba, které budou zkoumány, jsou vybrány na základě vládnoucích panovníků, u nichž se projeví osvícenské názory a v jejichž reformní činnosti můžeme vidět jisté paralely s obrazem ideálního státu v utopiích. V případě Pruska lze hovořit o dvou nejvýznačnějších panovnících 18. století, tj. Fridrichu Vilému I. a Fridrichu II., a v ruském prostředí o Petru I. a Kateřině II. Pro všechny tyto panovníky platí, že rozhodujícím způsobem přetvořili podobu svých zemí a určili jim tak směr dalšího vývoje. Úkolem práce bude dané změny (konkrétní reformy i změny ideové) popsat a poukázat na jejich možnou inspiraci v utopických v kritikách společnosti, které byly literárně zpracovány o několik století dříve.

Klíčová slova:

18. století, Utopie, Thomas More, Thomasso Campanella, Francis Bacon, ideální stát, Prusko, Rusko, Fridrich II. Veliký, Fridrich Vilém I., Petr I. Veliký, Kateřina II. Veliká, Osvícenství, Diplomacie, Hospodářství, Vzdělání.

Anotace v anglickém jazyce

The aim of my bachelor thesis is effort to interpret ideas of early modern utopias and their manifests in political – economic and social changes the end of 17th century and especially during the 18th century in then Prussia and Russia.

The space and time, which would be researched, are selected on the grounds of governmental rulers, who showed enlightened view and in whose reforming activities we can see certain parallels with an imagine of an ideal country written in utopias.

In case of Prussia we can speak about two distinguished rulers of 18th century, i. e. Frederick William I and Frederick II, in Russia we can speak about Peter I and Catharine II.

For all those rulers is valid, that they in deciding way transformed the image of their countries and established the direction of further development.

The task of thesis is going to describe these changes (concrete reforms and ideological changes) and point to their possible inspiration in utopic critic of society, which were literally compiled a few centuries earlier.

Key words:

18th century, Utopia, Thomas More, Thommaso Campanella, Francis Bacon, ideal state, Prussia, Russia, Frederick William I, Frederick II, Peter I the Great, Catharine II the Great, the Enlightenment, Diplomacy, Economy, Education

1 Úvod

Název „Raně novověké utopie v proměnách 18. století“ může působit poněkud zavádějícím dojmem, jelikož čtenáře svádí k domněnce, že cílem práce je vytvořit literárně-historickou studii, která má poukázat na odlišnou percepci tohoto literárního žánru právě v 18. století. To ovšem záměrem autora není. Práce se cíleně zabývá utopií jako možnou předlohou reformní činnosti vybraných evropských panovníků. Samozřejmě není možné u změn některých oblastí vládnutí nebo jiných aspektů řízení či správy za všech okolností prokázat konkrétní inspiraci některým dříve napsaným literárním dílem. Můžeme ale pracovat s teorií, že lidé, s nimiž se tyto panovníci setkávali a spolupracovali, tyto texty určitě znali a mohli tak monarchy ovlivnit.

Utopie jako literární žánr bývají často a možná i právem kritizovány pro nízkou úroveň psychologie postav a jistou „bezdějovost“; případně jsou literárně zlehčovány označením za předchůdce vědeckofantastické literatury, která bývá vnímána (v některých případech právem) jako triviální žánr s nízkou uměleckou kvalitou.

Značná část historiků, literárních historiků a uměnovědců se rovněž pře o to, zda utopie svým obsahem a způsobem vyobrazení společnosti nesou pozitivní nebo negativní poselství. Odlišnou odezvu měly pochopitelně v době vzniku, tj. v 16. a 17. století; jinou pak v období historických avantgard nebo ve druhé polovině 20. století, kdy se jejich příkladu některé režimy snažily následovat i v praxi (i když ne vědomě a cíleně se znalostí literární předlohy). Nicméně utopie popisující ideální státní zřízení byly v komunistickém režimu vnímány jako ideologicky nezávadné a jako takové byly v tehdejší Československé socialistické republice běžně přístupné. Vydávána byla všechna starší díla, řadící se k tomuto žánru - například Nová Atlantida v roce 1980; Sluneční stát roku 1979 nebo Utopie v roce 1978. Typické pak je, že společenské zřízení některých zemí dřívějšího východního bloku se výrazně blíží koncepci, kterou ve své Utopii jako ideál nastínil Thomas More. To,

že utopie bývají velmi kontroverzní literární žánr, a i odborníci mají problém s jejich zakotvením, dokládá následující úryvek z článku Aleše Havlíčka.

„[...] např. J. H. Hexter čte knihu jako seriózní popis ideální společnosti. Dorsch v ní naopak vidí satirické zesměšnění „odpudivého“ státu a Logan velmi důmyslné dílo politické filosofie; Karl Kautský v knize nachází proto-komunistické myšlenky. C. S. Lewis knihu považuje za fikci a satiru a R. S. Sylvester ji chápe jako složitou kritiku hlavního řečníka.“¹

Pro jakýkoli výzkum, který pracuje s problematikou utopií, je stěžejní nastínit si, co vlastně utopie je. Většina slovníků a teorii literatury se shodují v tom, že utopie je: „prozaický žánr s fantastickou tematikou a dějem, který se odehrává ve vysněném (a většinou vyspělém) budoucím světě nebo ve světě mimo náš svět; nesplnitelné přání“². Etymologie slova pak pochází z řeckého *ú* – ne, *topos* – místo, tedy neexistující místo.

Je pochopitelné, že doboví autoři viděli v utopiích únik z tehdejší reality, lepší svět a ideál, který neexistuje. Ovšem stav společnosti, jehož bylo docíleno v 17. století, které je tak často kritizováno v textech např. Bacona, Mora nebo Campanelly, nemusí platit pro století osmnácté, ve kterém se začaly projevovat nové trendy, vědecký pokrok nebo nová filosofie.

Neméně významnou je také volba geografického prostoru, ve kterém budeme hledat paralelu k utopiím. Pro tuto práci byla zvolena oblast Pruska a Ruska, a to hned z několika důvodů. Prvním byl ten, že kupříkladu problematice klíčových rakouských panovníků v 18. století, ať už to byla Marie Terezie nebo Josef II., se věnovala a v současné době také věnuje celá řada historiků, například Josef Frajs, Milan Hlavačka, Pavel Bělina nebo Hans Magenschab. Podobnou situaci najdeme i v případě Španělska nebo Francie. U pruských a ruských vladařů je situace odlišná. Vládě některých panovníků dosud žádná monografie věnována není (Fridrich Vilém I., Petr II. Ruský, aj.), případně ke sledovanému tématu, které v soudobé české historiografii není příliš frekventované a oblíbené, nacházíme jen velmi malé množství sekundární literatury³. Přesto jsme schopni nalézt alespoň

¹HAVLÍČEK, Aleš: Je Morův spis „Utopie“ utopický?. In *Reflexe*, filosofický časopis. Roč. 30, 2006, č.1, s. 31-32.

²MARTINKOVÁ, Věra: *Teorie literatury netradičně*. Praha, 1995. s. 316.

³Jedinou výjimku tvoří Petr I. Veliký a Kateřina II. Veliká, kterým je věnováno velké množství vědecké a popularizační literatury.

malé množství literatury německé či rakouské provenience, kterou lze práci podložit. Další důvodem volby sledovaných států byly také zásadní změny, které v nich proběhly na konci 17. a v průběhu 18. století, jež určily vývoj těchto zemí, a tak započaly jejich proces „vyrovnávání se západní Evropou“.

Pro práci, která má být více zamyšlením než faktografickou studií, je zásadní přehlednost. Té bude podmíněno celé řazení práce, završené poslední, komparativní částí, která je spojena se závěrem. Celá práce by tak měla být rozdělena do tří velkých celků. První je obecným pojednáním o utopiích se zaměřením na tři vybrané texty: Thomas More: Utopie, Tommaso Campanella: Sluneční stát a Francis Bacon: Nová Atlantida. V této části bude proveden rozbor klíčových bodů společenského zřízení utopií s přihlédnutím k jejich vztahu k armádě, medicíně, vědě, státní správě a dalším aspektům života společnosti.

Druhá část práce představuje výzkum zvolených prvků vlád osvěcenských panovníků. Tato část bude rozdělena na dva menší celky, tedy Prusko a Rusko, Součástí kapitol už bude popis kompletních změn, ke kterým došlo za vlády jednotlivých monarchů s tím, že nejdůležitější bude výsledný stav těchto zemí na konci vlády jednotlivých panovníků. Je důležité upozornit, že témata, na která bude brán v práci zřetel, budou ta, jež vyplynou z první části předkládaného textu.

Třetí část se pak bude věnovat vzájemné komparaci první a druhé části. Pro úplnou přehlednost bude opět rozdělena podle jednotlivých autorů utopické literatury.

Práce tedy sleduje tři základní cíle. Prvním z nich je popsat vybrané aspekty života v utopické společnosti a srovnat, jak se jednotlivá pojetí ideálních společností od sebe lišila. Na základě tohoto popisu a srovnání vznikne látka, o které lze přemýšlet jako o základním pramenném podchycení celého předkládaného textu. Lze předpokládat, že vzájemným porovnáním utopií vystoupí určitá témata, kterým se bez rozdílu věnovali všichni autoři a které tak vytvoří základní osnovu pro výzkum těchto aspektů života společnosti v reálné vládě zvolených panovníků.

Druhým cílem bude zjistit, jakým způsobem se měnila percepce zvolených témat u jednotlivých panovníků v Prusku a Rusku. Významným faktorem pro tuto část bude množství dostupné primární a sekundární literatury, která bude do jisté míry i určovat, kterým tématům se budeme věnovat, jelikož není možné se zabývat

všemi fenomény. Cílem je tedy nastínit a pochopit procesy modernizace společnosti, které probíhaly za vlády Petra I. Velikého, Kateřiny II. Veliké, Fridricha Viléma I. a Fridricha II. Velikého. Závěry tohoto logického celku pak poskytnou další materiál pro poslední, komparativní úsek textu.

V této části je tedy opět nutné vysvětlit, proč byli vybráni zrovna výše uvedení panovníci. V dějinách Pruska se od poloviny 17. století objevuje řada osobností, které se výrazným způsobem angažovaly v procesu modernizace státu a jeho otevírání západnímu světu. Za všechny můžeme zmínit Fridricha I. (1657-1713), prvního pruského krále, nebo Fridricha Viléma (1620-1688), kterému se přezdívá Velký kurfiřt. Už za vlády těchto panovníků můžeme vidět dosažení pokroku v řadě oblastí; do výzkumu však nebyli zařazeni na základě zjištění, že jejich konkrétní činy s utopickou vizí ideálního státu nevykazují výrazné shody - oba panovníci rovněž opustili reformní směr, který nastavili jejich předchůdci.

V případě Ruska jsme schopni ve sledovaném období nalézt celkem devět vládců. V tak velkém množství panovníků však nejsme z logických důvodů schopni nalézt natolik významné panovníky, kteří by svým snažením dokázali změnit celkovou pozici země, a to jak v kontextu státu, tak i v tom mezinárodním.

Posledním a nejdůležitějším cílem je popsat a opět pochopit, jakým způsobem se posunula společnost od šestnáctého do osmnáctého století. Je nesmírně důležité znovu si uvědomit, že utopie v žádném případě nepopisují dobovou realitu, ale většinou jsou jejím pravým opakem. Tedy je nutné vnímat změny, které přiblížily osvícenecký model tomu utopickému. Tento cíl bude zodpovězen ve finální části, kde bude provedena konečná polemika o úloze utopií a zároveň také o tom, nakolik byly naplněny ideály Bacona, Campanelly a Mora v dobové praxi.

1.1 Literatura a prameny

Z úvodní části je možné vyčíst, o jaké prameny se bude práce opírat. Budou to v podstatě tři nejslavnější utopie: *BACON, Francis: Nová Atlantis. Praha, 1980.*; *MORE, Thomas: Utopie. Praha, 1978.* a *CAMPANELLA, Thomasso: Sluneční stát. Praha, 1979.* Pochopitelně toto nejsou jediná díla, která se řadí do žánru utopie. Můžeme jmenovat další, například *Jiný svět* od Cyrana z Bergeracu, *Gulliverovy cesty* Jonathana Swifta nebo například texty *Françoise Rabelaise*. Tyto texty nebyly do korpusu celé práce začleněny zejména proto, že popis společnosti v nich není

natolik obsáhlý, aby mohly význačnějším způsobem dotvořit pramenné ukotvení celého textu.

Raně novověké utopie ovšem nebudou jedinými texty, o které se práce bude opírat, jelikož existují také prameny osobní povahy, jež se nám dochovaly a mohou tak podat výpověď o ideových základech daného monarchy. Pokud jde o pruské panovníky, můžeme pracovat s jejich „Politickými testamenty“, přičemž rozdíl mezi nimi spočívá v tom, ke komu se závěť vyjadřuje. Zatímco závěť Fridricha Viléma I. tvoří výčet rad pro jeho syna, tj. Fridricha II., tak u jeho nástupce můžeme sledovat obecný souhrn pravidel, kterými by se měl panovník řídit. Ve zmíněném textu pak můžeme nalézt rady jak ekonomické, strategické nebo diplomatické. V případě Ruska můžeme čerpat z *Deníku Kateřiny Veliké*, který ovšem popisuje její názorovou proměnu v době, než zahájila vlastní vládu.

Výraznější problém pak nastává s literaturou. Obecně lze říct, že Pruskem se v České republice nebo Slovenské republice badatelé zabývají spíše výjimečně. Ovšem lze u nás najít některé odborné studie, které popisují aspekty vlády některých pruských panovníků. Základem pro výzkum Pruska budou převážně knihy Františka Stellnera, tedy především *Fridrich Veliký. Praha, 1998.*; *Sedmiletá válka v Evropě. Praha, 2000.* nebo *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů. Praha, 2003.* Svou roli k dokreslení vlády tohoto panovníka bude hrát monografie Johannese Kunische: *Friedrich der Große und seine Zeit. München, 2004.*

Problematictější osobností je pak Fridrich Vilém I., jelikož přímo k jeho vládě nebyla vydána žádná souhrnná monografie. Práce se tedy bude muset opírat o články, které vycházely v rozmezí let 1910- 1970. Přestože nepatří k nejnovějším, spolu s monografiemi o Fridrichu II. pomohou vytvořit dostatečný základ pro zkoumání vlády druhého pruského krále. Příklady takovýchto studií mohou být např. NAUDÉ, Wilhelm: *Die merkantilistische Wirtschaftspolitik Friedrich Wilhelms I. und der Küstriner Kammerdirektor Hille. In: Historische Zeitschrift, sv. 90. Berlin, 1903.* nebo SPILMANN, Kurt a SPILLMANN, Kati: *Friedrich Wilhelm I. und die preußische Armee. In: Historische Zeitschrift, sv. 246. Berlin, 1988.* Mezi všemi studiemi věnované tomuto panovníkovi je však velmi obtížné nalézt odbornou studii, která by byla vydaná v českém prostředí, takže se práce bude opírat především o německé a anglické zdroje.

Ve vztahu k Rusku pak budou stěžejní roli hrát díla Milana Švankmajera *Kateřina II. Lesk a bída impéria. Praha, 2001.*; *Petr I. zrození impéria. Praha, 1999.*; *Ruská carevna Kateřina. Praha, 1993.* od autorského kolektivu AMELOVÁ, Věra – HRACH, Pavel – ŠVANKMAJER, Milan a v neposlední řadě také *Petr Veliký: život a svět. Praha, 2006.* od Roberta Massie. K nastínění obecných jevů, které v Rusku probíhaly na konce 17. a v průběhu 18. století, poslouží monografie *Rusko a střední Evropa v 18. století I. a II.díl. Praha, 2009 a 2012.* opět od Františka Stellnera. Důležitými díly pro konceptualizaci této práce pak budou tři tituly, a to Hrbkova *Evropa a absolutismus v 17. a 18. století. Praha, 2012.*, dále Hans Joachim Schoeps a jeho *Dějiny Pruska. Praha, 2003.* a konečně *Evropa osmnáctého století. Praha, 2003.* z pera Jeremyho Blacka.

Zde je opět nutné zmínit velmi malé množství kvalitní literatury, která by vznikla k problematice Pruska 18. století. V praxi se nám opakuje jen několik jmen historiků, kteří se na toto období úzce specializují. Pro obecné nastudování tématu pak byly zásadní německy psané monografie od Tillmanna Bendikowskeho, Rudolfa Augsteina nebo Gerharda Oestereicha, které dokáží poskytnout i laickému čtenáři informace, jakým způsobem se vyvíjelo Prusko v 18. století.

2 Utopie

Utopie jako literární žánr skrývá mnohá témata, která se v průběhu času měnila, ale která mají jeden neobyčejný dar. Poskytují jistý zrcadlově převrácený obraz tehdejší společnosti. Světy, kontinenty, země, které jsou v utopiích vykresleny, přestože jsou odlišné, mají jeden společný rys. Neexistují. Avšak - což je pro tuto práci velmi důležité - kritizují společnost a tato kritika je jakýmsi hlavním pojítkem pro předkládanou práci.

Vzhledem k okolnostem, že základní prameny jsou francouzské a anglické provenience, jsme schopni najít jisté společné rysy nebo fenomény, které se v textech s vyšší nebo nižší intenzitou objevují a poskytují tak nejen náhled na, pro autory ideální společnost 16. a 17. století, ale zároveň ukazují nesnáze, se kterými se nejvýznamnější země tehdejší Evropy musely potýkat. Ve třech dílech, tedy v Utopii od Thomase Mora, v Nové Atlantis Francise Bacona a ve Slunečním státu Thomassa Campanelly jsme schopni sledovat tehdejší trendy, které byly v utopiích přetvářeny do vize ideálního světa.

2. 1 Thomas More – Utopie

Morovým dílem Utopie se do dnešních dnů zabývalo poměrně velké množství filozofů, historiků a sociologů, kteří v něm hledají jednak rysy ideálního státu a jednak samotný postoj Mora k celkové problematice. Kupříkladu Aleš Havlíček ve své práci nastiňuje také to, do jak velké míry se liší ideální společnost Utopijských od Morova vlastního názoru na tuto problematiku.

V Morově díle lze sledovat i postoje, které nepocházejí přímo od autora, nýbrž od Erasma Rotterdamského, se kterým měl More přátelský vztah. Dalším autorem, který ovlivnil Morovo dílo, byl také Platón a jeho spisy Ústava a Zákony, ve kterých byla rovněž popsána ideální představa státu, v tomto případě ovšem antická. More ve svém díle kritizuje určité dobové skutečnosti, jako například vojenské konflikty, korupci, ekonomické problémy a jiné. Zároveň však také nesouhlasí s pozicí šlechty, která se na velmi dlouhou dobu ocitla ve svrchovaném

společenském postavení. V díle je tedy možné spatřit určité „vyzdvižení“ právě nejnižších společenských vrstev.⁴

Celé dílo je napsáno jako polylog mezi Thomasem Morem, Rafaelem Hythlodaiem⁵ a Petrem Gilesem, přičemž postava Mora zde vystupuje pouze jako někdo, kdo celý příběh zaznamenává, ale osobně se staví proti němu hned v několika stěžejních záležitostech. Jedním z takovýchto problematických bodů je pozice filosofa ve státě. Rafael je toho názoru, že filosof nehraje v celkové politice žádnou roli, jelikož vládci nechtějí naslouchat jeho radám. Za těchto podmínek je tedy pro myslitele lepší, aby se držel v ústraní a do věcí veřejných nezasahoval. S tímto názorem, který zastupuje názor společnosti v Utopii, More nesouhlasí. Je osobně toho názoru, ať filosof diskutuje s panovníkem, přičemž ho bude cíleně a dlouhodobě ovlivňovat. Jedná zde tedy v souvislosti s Platónovou Ústavou, kde najdeme větu: „*Stát dosáhne blaženosti teprve tehdy, když se panovník stane filosofem, či filosof panovníkem*“.⁶ Zde už pomalu můžeme vidět obraz 18. století, kdy jsme schopni najít postavu, které se přezdívá „filosof na trůně“, tedy Fridricha II. Velikého. K předchozímu citátu je dobré uvést také názor Aleše Havlíčka, který tvrdí, že More nechápe jako bezchybnou koncepci „politik – vládce“, nýbrž „politik – rádce“, který bude posouvat panovníka k dobrému rozhodnutí.⁷

Samo dobré rozhodnutí je centrem dalšího střetu mezi Hythlodaiem a Morem. Rafael žádá dobrou společnost, což by měl být cíl pro všechny politiky a je možné k tomuto cíli dospět jakýmkoliv postupy. To je opět v rozporu s Morovým přesvědčením, jelikož je toho názoru, že společnost je dobrá a zlá, stejně jako je dobrý a zlý člověk. Pokud se tedy bude společnost řídit motivem, že vše je podřízeno dobru, tak se obecný vývoj zastaví. Jako příklad lze uvést majetkovou rovnost, tolik podporovanou Hythlodaiem, která vede členy společnosti k tomu, že jí sice využívají, avšak nikdo se o ni nestará. Úlohou

⁴ KRÍVSKÝ, Pavel: „Šťastný ostrov“ Thomase Mora. In: MORE, Thomas. Utopie. Praha, 1978. s. 124-125.

⁵ Samotné jméno projevuje názor Thomase Mora, jelikož Hythlodaiés znamená ve starořečtině „tlachal“

⁶ PLATÓN: Ústava. Praha, 1993. s. 473.

⁷ HAVLÍČEK, Aleš: je Morův spis „Utopie“ utopický? In: Reflexe, filosofický časopis. Roč. 30, 2006, č.1. s. 37.

panovníka by tedy mělo být motivovat společnost, aby postupnými kroky vystřídala zlo menším zlem.⁸

Základním rysem celého textu je kontrast mezi skutečným životem v Anglii a životem Utopijských. Tento stát existuje v určitém oddělení od „zbytku světa“ - důležitým aspektem je, že se nachází na ostrově, což je ostatně rys všech raně novověkých utopií. Toto prostorové ukotvení pak dokáže podpořit celkovou neutralitu státu, který se záměrně izoluje od všech kontaktů.

Pro Morovo dílo je poměrně typické, že odmítá určité dobové stereotypy, jako je soukromé vlastnictví, jelikož právě v něm vidí symbol útlaku a diferenciaci společnosti. Podle autora totiž neexistuje žádný spravedlivý způsob, jak tento majetek řádně rozdělit mezi občany. Dalším stereotypem je také právo, přesněji řečeno počet zákonů, který ve státech existují. More prosazuje malý počet zákonů, které však budou postihovat celkové dění, bude probíhat kontrola jejich dodržování, a hlavně perzekuce v případě porušení.⁹

Pokud jde o státní zřízení, tak zde vidíme, že určité prvky soudobé společnosti More naopak schvaluje. Výrazně se v tomto ohledu projevuje konstituční monarchie coby ideální společenské zřízení, což lze snadno dokázat na jeho díle, kde se právě konstituční monarchie vyskytuje. Tato má v čele monarchu, který je volen doživotně. Rysy této vlády ovšem nejsou jedinými, které se v díle vyskytují, jelikož lze sledovat také prvky přímé demokracie, která však nebyla určena pro všechny obyvatele Utopie. Můžeme totiž nalézt striktní oddělení občanů od otroků.¹⁰

Důležitým jevem jsou také práva a povinnosti občanů. V tomto ohledu More vidí jako hlavní povinnost všech Utopijských práci, jelikož pouze skrze práci jsou občané schopni zvýšit svou společenskou prestiž a nabývají rovnosti. Práce je určena pro všechny – tzn., že neexistuje panovník, který by měl jakékoli výsadní postavení, ale všichni jsou si rovni (v orwellovském smyslu). Pokud jde o volný

⁸HAVLÍČEK, Aleš: je Morův spis „Utopie“ utopický? In: Reflexe, filosofický časopis. Roč. 30, 2006, č. 1. s. 39.

⁹MORE, Thomas: Utopie, 1978. s. 23-24.

¹⁰ Tamtéž, s. 30.

čas, tak zde mohou Utopijští vykonávat jakoukoli činnost, která je napadne, avšak musí se zříci čehokoliv, co by se vyznačovalo zhýralostí nebo zahálčivostí. Obvykle se tedy lidé upínají k činnostem, jako jsou hry nebo soukromé sebevzdělávání, které si klade za primární cíl rozvíjet jejich intelekt. Ten také hraje důležitou roli v životě obyvatel ostrova, jelikož věří, že právě rozvojem intelektu a vírou (kterou si mohou vybrat), docílí šťastného života.¹¹

Utopijská společnost je primárně tvořena dvěma skupinami obyvatelstva. První skupina jsou vzdělání – malé procento nadaných, kteří zasvětili svůj život bádání a touze po nových objevech. Druhou skupinu pak tvoří „normální pracující“, kteří se snaží všemožným způsobem zdokonalit své dovednosti, což má vést k vyššímu prospěchu pro společnost.¹²

Na rozdíl od jiných raně novověkých utopií lze u Mora sledovat také zajímavou pozici rodiny, jelikož ta je považována za základní jednotku společnosti a zároveň je posvátnou a neodlučitelnou součástí života. Dokladem tohoto tvrzení mohou být i jisté právní záležitosti nebo rituály, které More popisuje. Například cizoložství, na které se právo jak v případě muže, tak i ženy dívá stejně a které je vždy nutné je velmi tvrdě potrestat. Rituály je možno sledovat u společného jídla, diskusí a také u spolupráce členů rodiny na sebevzdělávání.¹³

Jak bylo výše napsáno, volný čas mohl každý obyvatel Utopie vyplňovat dle vlastního uvážení. Přesto však bylo upřednostňováno společné trávení volných chvilí, a to z toho důvodu, aby nedocházelo k postupnému kažení mravů. Což dokládá i tento citát:

„Není tu vináren, není pivnice, nikde nevěstince, žádná příležitost ke zkáze mravů, žádná místa k ukryvání nebo tajným schůzkám, nýbrž přítomná pohotovost očí všech lidí činí nezbytným věnovat se buď obvyklé práci, nebo jenom výjimečně čestné prázdní.“¹⁴

¹¹ MORE, Thomas: Utopie. Praha, 1978.s. 63-65.

¹²Tamtéž. s.72.

¹³ Tamtéž, s. 68.

¹⁴Tamtéž, s. 73.

Důležitým výše uvedeným aspektem je vzdělávání, jehož primárním účelem je odstranit zaběhlý kulturní stereotyp lpění na majetku, jelikož šťastný život, k němuž je člověk předurčen, může být naplněn jen tehdy, pokud žije ctnostně, skromně a koná dobré skutky, což zároveň lidské nesmrtelné duši umožní blažený posmrtný život, v nějž Utopijští věří. V této oblasti hraje stěžejní úlohu právě vzdělávání, jelikož je ideálním využitím volného času a navíc jako jediné dokáže naplnit touhu po vědomostech, které jsou lidstvu vlastní.

Dalším významným faktorem v Utopii je armáda. Ačkoliv taktika Utopijských velí vyhýbat se konfliktům, disponují stálou armádou, která je však využita pouze v případě bezprostředního ohrožení země nebo jejích spojenců. Pro vedení konfliktů je důležité také to, že hmotné statky nemají v životě ostrovanů žádný význam. S tím souvisí praxe, že často uplácejí své nepřátele a zavazují si spojence, což vede k vítězství v mnoha konfliktech, aniž by do boje vyslali vlastní armádu. Tady si můžeme všimnout významného rozdílu ve vnímání morálky obyvatel. Ačkoliv bylo důležité chovat se navzájem k sobě čestně, mravně a spravedlivě, tak vůči nepřátelům využívali naopak lstí, podlostí a amorálního chování.¹⁵

Zmíněná rovnost není v Utopii taky dokonalá. Přestože skrze práci se obyvatelé stávají rovnocennými, existuje skupina obyvatel, která je z občanského života určitým způsobem vyčleněna, a tou jsou otroci. Ti se ale také musí podílet na chodu státu. S problematikou otroctví souvisí také oblast hospodářství a výroby. Obě odvětví se v rámci ostrova omezují na nutnou spotřebu a nadbytek je vyvážen a vyměňován za suroviny, kterých je právě v Utopii nedostatek. Do všech výrobních činností jsou bez výjimky zapojeni otroci, jelikož pro běžné obyvatelstvo je častější činnost v oblasti zemědělství.¹⁶

Morovým deficitem je, že v důsledku historického kontextu, v němž žije, ještě není schopen předvídat (jako mnozí jiní tvůrci utopií) masivní rozvoj vědy a techniky. Jeho Utopie žije skromně a dá se říct, že i velmi jednoduše, volný čas

¹⁵MORE, Thomas: Utopie. Praha, 1978. s. 99.

¹⁶ Tamtéž, s. 90-92.

dostává přednost před prací, i když by měl být využíván k rozvíjení vlastních lidských schopností.

V Morově Utopii však z dnešního pohledu najdeme mnoho prvků, které odporují myšlence svobodného života jednotlivců a nejeví se nám tedy z dnešní perspektivy jako dokonalý příklad definice utopie (což je problematické u všech utopií). Lidé jsou nuceni vést velmi uniformní způsob života, nosit jednoduché, podobné oblečení, nesmí se krášlit; domy, v nichž bydlí, si vzájemně střídají, existuje trest smrti, za nevěru a za jiné zločiny se člověk stává otrokem. Lidé mají omezenou možnost cestovat a naprosto zakázané je jakékoliv soukromé podnikání, protože to by zcela znemožnilo možnost realizace pospolitosti, v níž neexistuje soukromý majetek. Paradoxní je i Morův postoj k řešení sociálních problémů. Cesta, jak dosáhnout šťastného života, nevede podle něj skrze hromadění soukromého majetku, což byl majoritní společenský názor, ale naopak přes zrušení soukromého vlastnictví.

Morova Utopie naprosto vědomě zůstává pouhou vizí a nenárokuje si možnost realizace. Jejím cílem bylo rozpoutání debaty o směru tehdejšího společenského vývoje, o vhodnosti ústavy a zákonů, které v tehdejší společnosti fungovaly, o možnostech úpravy instituce soukromého vlastnictví a možné životnosti beztřídní společnosti.¹⁷

2.2 Thomasso Campanella – Sluneční stát

Sluneční stát Thomassa Campanelly poskytuje společenský obraz, který je velmi výrazným způsobem ovlivněn Platónovými díly Ústava a Zákony. Tyto motivy se jasněji objevují v druhé části dialogu, kde je rozebírán vztah obyvatel k armádě, školství nebo hygieně.

Společenský řád Slunečního státu nejvíce připomíná úvahy o komunismu, které však byly poprvé vyřčeny o několik století později. Moc státu zasahuje do většiny oblastí lidského života, ať už jde o institucionalizovanou formu plození dítětebo o jejich pozdější výchovu a společenské uplatnění jedince. Zároveň vyvábí společnost, která naplňuje jisté znaky tzv. „mužského šovinismu“, kdy autor sice

¹⁷MORE, Thomas: Utopie. Praha, 1978. s. 92.

chce v díle poukázat na roli ženy, která je rovna svému muži, ale toto tvrzení dále ztrácí na významu s nástupem další teorie, která prohlašuje, že ženy mohou plodit děti od 19 let, na vše pochopitelně dohlíží stát, poté se musí řídit lékařskými předpisy a nakonec je jim dítě odebráno, jelikož o jeho další osud se stará samotná vláda. V konečném důsledku je vlastně žena určena za prostředek k plození dětí. Tato myšlenka by z pochopitelných důvodů nebyla až tak rozdílná od jiných pohledů ideálního, utopického světa. Problém nastane až ve chvíli, kdy začne vypravěč popisovat, že v případě, že se ženě nepodaří dvakrát po sobě otěhotnět, tak se stává společným vlastnictvím mužů.¹⁸ Znatelně omezena jsou také její práva, kdy má žena zákaz pod pohrůžkou smrt zkrášlovat se nebo např. nosit jinou módu než jedinou státem povolenou.¹⁹

Základem každého státu je státní zřízení. V případě Slunečního státu se dostáváme do jakési formy teokracie, kdy v čele státu stojí nejvyšší kněz, kterému se říká Slunce, jemuž při rozhodování pomáhají tři spoluvládci, tedy Moc, Moudrost a Láska. Každý ze spoluvládců absolutně podléhá Slunci, ale také má na starost nějakou oblast státní správy. Moc má tedy na starosti vše, co jakýmkoliv způsobem souvisí s armádou, tedy vojenské úřady, zásobování, válku a mír. Samotná pozice Moci ve společnosti není jistě zanedbatelná, jelikož tato společnost má velmi výrazně militantní povahu.

Láska má na starost dohled nad plozením dětí, kdy cíl této společnosti je přivést na svět co možná nejsilnější potomky, které pochopitelně co nej kvalitnějším způsobem vychová. Dalšími oblastmi, kterými se Láska zabývá, jsou také lékařství, zemědělství nebo ošacení, které však rozhodně není oblastí kreativní, jelikož všichni obyvatelé mají pouze jeden typ oblečení, který střídají pouze podle vnějších podmínek.

Poslední ctností a zároveň spoluvládce je Moudrost. Ta má na starosti umění, školství, řemesla, úřady a vědy. Pokud jde o samotné vzdělávání, tak většina obyvatel má také stejnojmennou knihu, ve které jsou velmi podrobným způsobem popsány všechny vědy. Vzdělanost je vnímána jako základní pilíř společnosti a obyvatele tak neustále provází. Jeden ze starších nositelů tohoto úřadu dal příkazat,

¹⁸CAMPANELLA, Thomasso: Sluneční stát. Praha, 1979. s. 23.

¹⁹ Tamtéž, s. 25.

aby se motivy přírodních věd, hvězdářství, péče o rostliny atd. vymalovaly na všechny zdi ve městě.²⁰

Pokud jde o rozdělení správy, státní instituce podléhají jednotlivým spoluvládcům a jsou rozděleny na základě ctností. K těm u ostrovanů patří: „*Velkomyslnost, Statečnost, Cudnost, Štědrost, Spravedlivost, Příčinnivost, Láska k pravdě, Dobročinnost, Laskavost, Veselost a Strídmost*“²¹. Dalším důležitým orgánem je rada, která je složena ze všech mužů starších dvaceti let. Neméně zajímavá je také síla mandátu Slunce a jeho střídání. Panovník totiž na základě tradice může být pouze ten nejlepší ze společnosti, takže kandidovat může každý, kdo má více než 35 let a zároveň překonává současnou hlavu státu. V případě, že uspěje, stává se novým panovníkem, a to až do doby, kdy se najde jeho nástupce.

Tyto ctnosti tvoří i jakýsi základní právní rámec, který jsou povinni všichni obyvatelé dodržovat, jelikož v případě nedodržení jsou tresty poměrně přísné. Ačkoliv země nevyužívá katů, tak to neznamená, že trest smrti neexistuje, ba právě naopak má také poměrně komunitní charakter, kdy se samotnému výkonu trestu smrti věnuje celá obec, která nejčastěji potrestaného ukamenuje, a v případě, že dotyčný cítí vinu, tak se může sám upálit. Mezi mírnější formy trestu pak patří bičování, vyobcování z církve, zákaz styku se ženami nebo vyhnanství.²²

Ve společnosti pak panuje poměrně výrazný patriotismus. Občané si své země velmi váží, dá se říci, že ji milují, a jsou si vědomi svých povinností vůči ní. Jejich soudržnost pak podporuje taky zřízení, které se snaží o to, aby všichni měli stejný majetek a nedocházelo k nevyrovnanému sociálnímu statusu jednotlivých osob. Tedy také z tohoto důvodu je veškerý majetek společný. Obyvatelstvu také dominuje velmi silná organizace, kdy se jedinec musí podříditi obci, ve které žije.²³

Průběh vývoje dítěte od porodu až po dobu, kdy je odebráno matce, byl nastíněn výše, nyní je důležitý proces, kterým se z dítěte stává plnohodnotný občan společnosti. Mluvení a abecedě se věnují již v brzkém věku tří let, později přichází na řadu tělocvik. Od osmi let pak začínají s výukou jednotlivých přírodních věd, řemesel a debatování. Ženy se pak učí především domácím pracím. Pozice řemesel

²⁰Tamtéž, s. 11.

²¹Tamtéž, s. 15.

²²CAMPANELLA, Thomasso: Sluneční stát. Praha, 1979. s. 41.

²³Tamtéž, s. 37.

hraje ve společnosti velmi významnou úlohu, jelikož v této společnosti platí, že čím více řemesel člověk ovládá, tím váženější je.²⁴

Jak již bylo řečeno, tak povaha státu je výrazně militantní, což dokazuje také vysoký počet vojenských odborníků, kdy je v tomto díle řečeno, že jsou určeni pro obranu, avšak velmi často bojují i proti jiným státům, které se na ostrově nacházejí, a to nejen v obranné válce. Jako přirovnání k této armádě používá autor armádu římskou, jelikož byla dobře vycvičena a vyzbrojena.²⁵

2.3 Francis Bacon – Nová Atlantida

Nová Atlantida se od předchozích dvou utopií liší nejvýraznějším způsobem, jelikož její společnost je postavena na úplně jiném principu.

Pokud vezmeme v úvahu, že u předchozích děl byly jako základní kameny celé společnosti uvedeny armáda, skromnost a další ctnosti, tak u obyvatel Nové Atlantidy je to v tomto ohledu trochu odlišné. Je jisté, že když budeme hovořit o zmíněné knize, tak budeme mluvit o velmi ctnostné zemi, která je z doposud uvedených utopií nejvíce založena na křesťanských základech a tradicích.

V rámci tohoto prohlášení můžeme sledovat pro pozdější práci velmi významný vztah obyvatel k Židům, Indům a jiným národnostem²⁶. Do jisté míry se před nimi ostrované neuzavírají, ale je patrné, že tyto „odlišné“ členy společnosti po kontaktu velmi ovlivňuje místní kultura a křesťanství obecně. Ovšem platí určité omezení pro cizince. Aby si Bensalem zachoval svou pozici a zůstal neznámým mezi dalšími národy, existují pravidla, kterými se musí nově příchozí řídit. Nejprve je to jakási karanténa, kdy musí námořníci přísahat, že nejsou piráti a že po dobu minimálně čtyřiceti dnů nepotopili žádnou loď nebo nikoho nezabili. Teprve poté jim je poskytnuta pomoc, jídlo a pro potřebné také léky.

Další cíl Bensalemských je ten, aby navrátilí se cestovatelé nemohli vyradit pozici Bensalemu nebo jeho slabiny. Pro tyto případy používají obyvatelé

²⁴ Tamtéž, s. 34.

²⁵ CAMPANELLA, Thomasso: Sluneční stát. Praha, 1979. s. 29-30.

²⁶ Zde je možné se zamyslet nad tím, zda Židé jsou označeni jako skupina obyvatelstva, která žije v diaspoře nebo na základě víry.

pouze „metody cukru“. Ta se zakládá na tom, že cizincům poskytnou veškerý dostupný komfort a tito pak ztratí jakoukoli motivaci pro opětovný odchod. Existují ovšem i výjimky, jako v případě vypravěče, ale ten mohl odjet na základě požehnání hlavního kněze.

Povaha celé země je diametrálně odlišná. Svého času byl Bensalem bezpochyby obchodním centrem, se kterým udržovaly kontakty starověké velmoci, mezi kterými Bacon uvádí Tyřany, Egypťany, obyvatele Atlantidy nebo Američany.²⁷ Následkem povodní a válek byly tyto obchodní styky přerušeny, a tak se Bensalem stáhl do jakési izolace.

Stejně jako u jiných titulů, tak i zde se objevuje postava mýtického krále, který dokázal pozvednout celou zemi. V tomto případě to byl král Solomoc, který založil Společnost, která byla nazvána podle hebrejského panovníka Šalamounovým domem.²⁸ Tato společnost se zabývá veškerým poznáním a zároveň jednou za dvanáct let uskutečňuje misionářskou plavbu, která má Šalamounův dům informovat o nových objevech. Tato organizace se, zjednodušeně řečeno, zabývá veškerým vědecko-technickým poznáním, které by mohlo obyvatelstvu pomoci.

Šalamounův dům je rozdělen do dvou pásů, kdy horní se zabývá meteorologickými jevy a ve spodním probíhá zahušťování, zmrazování a kondenzace hmot.²⁹ Součástí jsou také jezera se sladkou a slanou vodou, kde se chovají rozmanité ryby.

Práce v Šalamounově domě je velmi náročná a dostávají se zde pouze ti nejchytřejší z Bensalemských. Ti si poté vybírají práci, kterou chtějí vykonávat. Na výběr mají mezi „*Kupci světla, Slídiči, Hledači tajemství, Průzkumníky, Kompilátory, Dobrodinci, Nosiči světla, Roubovači nápadů a Tlumočníky přírody*“³⁰.

²⁷ Bacon, Francis: *Nová Atlantida a Eseje*. Praha, 1980. s. 20.

²⁸ Tamtéž, s. 23.

²⁹ Tamtéž, 1980. s. 33.

³⁰ Kupci světla – vyslanci do cizích zemí; Slídiči – písaři; Hledači tajemství – pokusy v mechanice; Průzkumníci – pokusy; Kompilátoři – shrnují předešlé pokusy; Nosiči světla – vědci; Roubovači nápadů – dělají pokusy a píší o nich zprávy a Tlumočníci – dávají dohromady poznatky. (Bacon, Francis: *Nová Atlantida a Eseje*. Praha, 1980. s. 39–40.)

Na rozdíl od Slunečního státu se velké úctě v Bensalemu těší rodina a manželství. Vládce si velmi váží rodin, zvláště pak takových, které vychovají co možná nejvíce dětí. Dokonce existují i ceremoniály, které vyzdvihují rodiny, které vychovaly více než 30 potomků.³¹ Tento stát je taky velmi cudný a odsuzuje mnohoženství, což nepochybně souvisí s vlivem křesťanství.

³¹ Bacon, Francis: Nová Atlantida a Eseje. Praha, 1980. s.25.

3 Fridrich Vilém I.

Vláda Fridricha Viléma I., známého jako král vojáků, byla dokonalou ukázkou toho, co dokážou tři generace poměrně kvalitních vládců. Stačí si jen vzpomenout na reformy Fridricha Viléma, Velkého kurfiřta, nebo činnost Fridricha I., který dokázal braniborské kurfiřtství povznést k Pruskému království. Na tyto činnosti musel navázat i nový pruský král Fridrich Vilém³², jelikož, jak sám píše ve své závěti, nadcházející generaci vždy čeká úkol dokončit to, co nestihla generace předchozí.³³

Rozhodneme-li se porovnávat rozdíly mezi předchůdcem a nástupcem, tedy mezi Fridrichem I. (III.)³⁴ a Fridrichem Vilémem I., zjistíme, že se od sebe velmi liší ve vztahu ke dvoru, způsobu oblékání a v nakládání se státními financemi. Fridrich Vilém I. si neliboval v umění jako jeho otec, ale líbila se mu co největší jednoduchost a nenápadnost. Z uspořené peněz pak mohl král financovat svou velmi početnou armádu, která ale nikdy nebyla nasazena v přímém boji. Zajímavostí v tomto ohledu je i speciální jednotka pruského krále, tzv. Dlouhání³⁵, kteří byli verbováni násilím, a to i z okolních zemí, které s Pruskem neměly přímější vazby.³⁶

Způsob rekrutování vojáků zcela odpovídal utopickému modelu volení úředníků. To znamená, že stejně jako Utopie bylo Prusko rozděleno na kantony, kdy každá z těchto oblastí musela odvést určité množství lidí. S takovýmto státním členěním musel souviset i vývoj úřednického aparátu, který začal být v této době mimořádně výkonný. Vznikl dokonce nový úřad, tzv. Generální direktorium, které zastřešovalo všechny správní úřady. Těmi byly v provinciích vojenské a erární úřady, ve městech pak finanční úřady a v okresech úřady obecních radů.³⁷

³² Jako Fridrich Vilém bude nadále označován Fridrich Vilém I., kdyby se hovořilo o „Velkém kurfiřtovi“, tak bude čtenář upozorněn.

³³ Friedrich Wilhelm I. Politisches Testament Friedrich Wilhelms I. (des „Soldatenkönigs“). *Die Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern (DGDB): Vom Absolutismus bis zu Napoleon (1648-1815)* [online]. 1722, , 11 [cit. 2017-03-31]. Dostupné z: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=3737

³⁴ Fridrich III. byl braniborský kurfiřt. Po dosažení královské koruny začal být označován jako král Fridrich I.

³⁵ Pro tuto jednotku byla velmi důležitá výška vojáků, jelikož Fridrich Vilém I. věřil, že vysocí vojáci dokážou lépe bojovat s bajonety.

³⁶ MÜLLER, Helmut a kol.: Dějiny Německa. Praha, 1995. s. 114.

³⁷ Tamtéž.

3.1 Školství

O Fridrichovi Vilémovi I. se obecně hovoří jako o velkém mecenáši vzdělanosti a vzdělávání obecně. Toto tvrzení dokazuje i fakt, že během své vlády založil okolo dvou tisíc obecných škol a podporoval vznik institucí, jako byly sirotčince, školy pro chudé, učitelské ústavy nebo občanské školy.³⁸

Faktorem, který nejvíce ovlivnil úroveň vzdělanosti v zemi, bylo zavedení povinné školní docházky, která v několika generacích dokázala položit základy poměrně kultivovanému silnému národu, kde alfabetizace v roce 1800 dosáhla dokonce 80 % u mužů a 50 % u žen.³⁹

Velkou roli v těchto reformních snahách hráli pietisté, což je poměrně logické, vzhledem k tomu, že povinná školní docházka je jakýmsi dědictvím reformace.⁴⁰ Problémem u pietistů byla absence jakékoli silnější politické pozice, protože země byla rozdělena víceméně na dvě části, přičemž v jedné vládlo protestantství a v druhé, litevské, pravoslaví. Popisované geografické rozčlenění bylo nutné překonat a celkově zemi sjednotit, a to přinejmenším jazykově a ideově. To se povedlo částečně díky překladu bible do litevštiny, který inicioval sám Fridrich Vilém I.⁴¹

Pruský školský systém podléhal - a i pro zbytek 18. století podléhat bude - evangelické církvi. Tento fakt zůstal beze změny také proto, že Fridrich Vilém I. nebyl schopen nebo nechtěl měnit nic na systému církevního školství jednak proto, že se osvědčil a jednak proto, že církev byla schopna tento systém financovat. Německý autor Vollmer uvádí, že panovník byl jakýmsi „Hrdinou slova“⁴², který měl malý zájem o masivní rozšíření obecných škol, přestože o jejich důležitosti neustále hovořil (svou roli zde sehrál i nedostatek financí). Tento názor však např. Wilhelm Stolz považuje za velmi spekulativní; naopak soudí, že iniciátorem podpory alfabetizace v Prusku byl přímo Fridrich Vilém I., jelikož nechal obecné

³⁸ SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 40.

³⁹ STOLZE, Wilhelm: Friedrich Wilhelm I. und die Volksschule. In: Historische Zeitschrift. Bd. 107. Berlin, 1911. s. 81.

⁴⁰ Tamtéž. s. 82.

⁴¹ SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 45.

⁴² Der Held des Wortes

školy vybudovat z dosavadních „vojenských škol“, a to jen kvůli tomu, aby výraznějším způsobem podpořil vzdělanost v zemi.⁴³

V souvislosti se školní docházkou se objevily dva problémy, které se ovšem vyřešily postupem času. Prvním z nich byla docházka do školy, protože rodiče pouštěli své děti do školy převážně v zimních měsících, kdežto v období sklizně musely zůstat doma a pomáhat při práci. Tento problém nebyl vůbec ojedinělý, jelikož s něčím podobným se setkávala také Marie Terezie při své školské reformě.

Druhým problémem byl nedostatečný počet kvalitních pedagogů, který byl vyřešen založením gymnázií a kvalitní motivací potenciálních učitelů. Pruští učitelé sice neměli mnoho peněz, ale byli chováni v náležitě úctě a svou roli zde opět hrála jakási národní hrdost, tolik typická pro tuto zemi.⁴⁴ Vrátime-li se k povinné školní docházce, můžeme si zde povšimnout motivačního prostředku, který Fridrich Vilém I. rád používal. Za nejvyšší a nejprestižnější službu ve státě platilo být součástí armády. Proto král rozhodl, že je stěžejní, aby pouze důstojník, který umí číst a psát, mohl být zařazen do výcvikového kurzu a zahájit tak svou činnost v armádě. Skutečnost, že pobyt v armádě byl velmi oblíbený, dokládá také to, že důstojnické sbory byly velmi vážené a za vlády Fridricha Viléma I. byly ještě dostupné pro obyčejné obyvatele, na rozdíl od situace, která nastala po roce 1740.⁴⁵

3.2 Armáda

To, co bylo pro Fridricha Viléma I. nejdůležitější, byla armáda. Její kvalita byla ovlivněna mnoha faktory. Rozhodující však byly vládní výdaje na její udržování. Mnoho historiků hovoří o tom, že se jednalo až o dvě třetiny státních příjmů. Tyto výdaje dovolily například navýšení vojáků z původních 38 000 na 83 000 mužů, kterými Prusko disponovalo v roce 1740.⁴⁶

K masivnímu navýšení armády vedla nutnost. Zatímco v utopiích byla armáda spíše odsuzována, jelikož všechny státy měly velmi dobré přirozené hranice, v Prusku přirozené hranice chyběly. Proto mělo zvýšené množství vojáků

⁴³ STOLZE, Wilhelm: Friedrich Wilhelm I. und die Volksschule. In: Historische Zeitschrift. Bd. 107. Berlin, 1911. s. 86.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž, 91.

⁴⁶ SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 45.

zlepšit celkovou situaci pruského státu. Aby byla armáda kvalitní, je zapotřebí mít k dispozici kvalitní důstojnictvo. Zde se může zdát, že se Fridrichovi podařilo neotřelým způsobem k sobě připoutat většinu ze vzpurné domácí šlechty, jelikož k službě v armádě nalákal většinu z mladých šlechticů. Ty znal dokonce jménem, a tak mohli získat dojem, že slouží opravdu králi, který si je jejich činnosti vědom. K celkovému zlepšení důstojnictva taktéž přispěl vznik kadetního sboru v roce 1717.⁴⁷

Jak již bylo řečeno, jako velmi platný se ukázal Morem nastíněný systém účinné správy. Ten spočívá v tom, že je země rozdělena a každá jednotlivá část posílá do hlavního města své zástupce. Obdobný systém platil v pruské armádě od roku 1733, kdy byl zaveden kantonální systém, který donutil vojáky, aby sloužili v jednotce dvacet let. V praxi se od tohoto systému mohli vojáci osvobodit, pokud byli důležití pro ekonomiku. V konečném důsledku tedy sloužili primárně řemeslníci a poddaní.⁴⁸

Pruská armáda byla v roce 1740 považována za precizně vycvičenou a dobře vyzbrojenou organizaci. Dopomohly tomu dozajisté finance, které do ní král investoval, projevující se například v zavádění nových technologií, jako byl železný nabiják, který zásadním způsobem zrychlil palbu. Zajímavostí je, že součástí výcviku mělo být pěstování náboženského cítění. Tento fenomén byl velmi ovlivněn samotným panovníkem, který byl významným stoupencem kalvinismu.⁴⁹

Utopický model obvykle odsuzuje armádu jako prostředek k řešení jakékoli krize. V tomto ohledu jednal totožně Fridrich Vilém I., který sám armádu nikdy nenasadil do žádných bojů. Možná byly příčinou jeho jednání obavy, že důstojnický sbor není na opravdovou válku dostatečně připraven, nebo - a k tomu se přiklání i někteří historici - byl důvodem strach z jejího zničení. Dostatečným důkazem pro toto tvrzení je fakt, že král byl velmi pyšný na vojenské manévry a sám se jich rád účastnil. Tady si lze povšimnout jakéhosi opatrovnického cítění, které se

⁴⁷ SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 48.

⁴⁸ SPILLMANN, Kurt a SPILLMANN, Kati: Friedrich Wilhelm I. und die Preußische Armee: Versuche einer psychohistorischen Deutung. In: Historische Zeitschrift, sv. 246. Berlin, 1988. s. 571.

⁴⁹ SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 48.

projevovalo tím, že Fridrich Vilém raději využíval k vyjednávání svůj kurfiřtský hlas než armádu.⁵⁰

3.3 Reforma správy

Prusko po vládě Fridricha I. získalo jistou prestiž na mezinárodním poli, přesto zůstalo značně rozkolísané co do vnitřní struktury. Hlavní problém byl pravděpodobně ten, že země nebyla geograficky jednotná a jednalo se více o sumu částí než o jeden správní celek. Nebylo tedy příliš pravděpodobné, že by mírumilovný pruský král dokázal získat území, která by dokázala celou zem spojit, což vedlo nutně k tomu, že se snažil sjednotit zemi jiným způsobem.

Počáteční situace byla taková, že rozhodující moc v zemi měli junkeři a s nimi i zvykové právo, které preferovali již od doby braniborských kurfiřtů. Tato část šlechty nebyla příliš vzdělaná, stejně jako odmítala příliš sloužit panovníkovi. O způsobu, jakým u nich Fridrich Vilém vytvořil vztah k pruskému království, bylo psáno v předchozí podkapitole. Nyní jde o to, jakými právními kroky konkrétně stabilizoval zemi.

V této kapitole už byl popisován kantonální systém, který zavedl pruský král v rámci armády, a jeho podobnost s Morovou Utopií, ovšem neméně důležité byly instituce, které vznikaly v průběhu vlády Fridricha Viléma I.

První věc, která se musela nutně změnit, byla finanční správa s velkými finančními úniky. To vedlo k tomu, že nebylo tak možné vysledovat konkrétní investice, které v zemi probíhaly. Proto se král rozhodl, že se vytvoří nový úřad, tzv. Generální finanční direktorium, které vzniklo z tajné rady. Problém, který tento úřad řešil, byly stálé střety s Generálním vojenským komisariátem, jenž také rozhodoval o financích v rámci armády. Tato „dvojkolejnost“ byla vyřešena roku 1723, kdy vzniklo Generální direktorium, pod které obě instituce spadaly. Tato instituce se pak dále dělila na čtyři provinciální departmenty, které měly v čele vlastního ministra. V čele direktoria pak stál přímo pruský král, čímž došlo k plné centralizaci moci.⁵¹

⁵⁰ Zde se jedná např. o vyjednávání o zisku Jülichu a Bergu.

⁵¹ SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 47.

S reformou správy úzce souvisí i reforma hospodářství, které bylo také plně centralizované. Na rozdíl od svého předchůdce Fridrich Vilém I. příliš nevěřil zahraničním subsidiím, a tak se rozhodl zavést merkantilistické prvky ekonomiky, jež by vytvořily stát nezávislý na zahraničních finančních zdrojích. To se mu podařilo zejména podporou tkalcovství. Ze zisku z podnikání mohl dále investovat do obnovy Východního Pruska. Tento jev je však významnější u jeho nástupce, proto bude popsán až v nadcházející kapitole.⁵²

Centralizace, která byla provedená ve zmiňovaném století, však ukázala, nakolik schopný panovník to byl, jelikož jeho činnost hrála rozhodující úlohu ve velkolepém nástupu Pruska po roce 1740. Ať už bude tato persona hodnocena jakkoli, je nutné si uvědomit, že dokázal vytvořit jednotný stát, zlepšit gramotnost obyvatelstva a vytvořit armádu, která později hrála jednu z rozhodujících úloh ve válce o rakouské dědictví a v sedmileté válce.

⁵²SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. s. 47

4 Vláša Fridricha II. v Prusku

Pokud se podíváme na Prusko v 18. století, jistě nám neunikne ideová, diplomatická a vojenská expanze, kterou tato země právě na konci první poloviny a v druhé polovině tohoto století prožila. Už dříve, v Prusku Fridricha Viléma I., lze sledovat ideální utopický model společenského zřícení, tedy stát s minimálním množstvím spojenců, který je jakýmsi způsobem záměrně vynechán z okolního dění, a tak nehraje rozhodně žádnou nápadnou úlohu v rámci celoevropské politické scény. Výjimku můžeme sledovat pouze ve vlastnictví jednoho kurfiřtského hlasu, který pak sloužil jako jediný vyjednávací prostředek mnoha pruských panovníků. Doklad pro toto tvrzení můžeme nalézt v rámci dvou generací prusko-rakouských vztahů, tedy jak u Fridricha Viléma I., tak u jeho syna, kdy byly kurfiřtské hlasy použity coby motivace rakouského dvora k pro Prusko výhodnému řešení.

Příběh vlády „filosofa na trůně“ ovšem začíná až samotným rokem 1740, kdy se mění kompletní vedení evropských států. Do té doby se nedá dost dobře tvrdit, že by budoucí Fridrich II. měl velké vládnoucí ambice.⁵³(Pomineme-li tedy nespokojenost ze soudobých pruských vztahů, které chtěl řešit neslavným útekem do Británie.)

Tento nezdařený únik pak měl tendenci vyvolat Fridrichův pozitivní obraz v britské společnosti, která vkládala do mladého krále mnoho nadějí na urovnání prusko-britských vztahů, které byly víceméně na bodě mrazu. Důvodem proto byl osobní spor britského krále z pozice hannoverského kurfiřta vůči Fridrichu Vilémovi I.

Výraznější vládnoucí ambice v mládí byly také velmi omezeny autoritativním Fridrichem Vilémem. Když však ten 31. května 1740 zemřel, dokázal se budoucí král, přestože byl v té době nemocný, rychle ujmout moc, aby mohl veškerou energii vložit do řízení státu, díky čemuž bezmála zkolaboval.⁵⁴ V Prusku se tedy v této době dostává na trůn další, velmi mocný panovník, který ve

⁵³ Na rozdíl od jiných vládařů se v době svého dětství věnoval spíše kultuře a filosofii, což znamená, že do roku 1740 mu nebylo svěřeno žádné území ke správě.

⁵⁴ JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu 1490 – 1763. Díl 2. Praha, 2012. s. 367.

společenském obraze převyšuje všechny okolní diplomaty, ekonomy a teoretiky. Tento motiv, resp. pozice silného panovníka, je velmi oblíbená např. i u Thomase Mora, kde silný panovník Utopus měl velmi podobnou roli, tedy vytvořit iluzi autority nebo opravdovou morální autoritu, která hlavně převyší většinu svých spoluobčanů.

4.1 Počátky vlády

Politiku Fridricha II. v prvních letech vlády významně ovlivnila situace z roku 1740, kdy dochází k zásadním změnám na evropských trůnech. V Prusku nastupuje zmíněný Fridrich II., v Rusku dvouměsíční Ivan VI. (1740–1764), na papežský stolec nastupuje Lorenzo Labertini jako Benedikt XIV. (pont. 1740–1758) a co je v pozdějším evropském vývoji největší změna, 20. října 1740 umírá Karel VI. a na trůn se dostává na základě pragmatické sankce⁵⁵ coby nová rakouská panovnice Marie Terezie.⁵⁶ V této geopolitické situaci není překvapením, že mladý Fridrich nepokračoval ve značně omezené zahraniční politice svého otce, která se projevila mimo jiné také tím, že pragmatickou sankci ratifikoval. V praxi pak Fridrich II. nedlouho po smrti Karla VI. klade nároky na oblast Slezska, která by mohla obohatit jeho Braniborsko, jež ani v nejmenším nepatřilo mezi nejvyspělejší části Evropy. Tímto činem se také nadobro rozchází s izolacionistickou politikou svého otce a rozhoduje se k riziku, které v pozdější době položilo základy mocenskému růstu a dosadilo Pruska do pozice páté evropské mocnosti.⁵⁷

Je zarážející, nakolik se po nástupu Fridricha k moci změnilo jeho vnímání společnosti, protože samotné napadení Slezska bylo v přímém rozporu s královým přesvědčením, že dědictví jako přechod země je ideální, jelikož právě taková dědičná vazba vede k tomu, že „národ“ má svého panovníka v náležité úctě. Zároveň také v Antimachiavellim koriguje Machiavelliho tezi, že armáda je ideální

⁵⁵Pragmatická sankce – zákon o nástupnictví v habsburském rodu, vydaný roku 1713 Karlem VI., ovlivněna situací na Pyrenejském poloostrově a tamějšími Habsburky. Stanovuje nedělitelnost habsburských zemí a nástupnické právo pokračuje v principu primogenitury, ovšem tak, že je jedno, zda se jedná o prvorozeného syna nebo dceru. Vnitřní uznání proběhlo bez problému, vzhledem ke geopolitické situaci pak tuto úmluvu přijala většina států, avšak po roce 1740 svůj názor změnila. (HROCH, Miroslav a kol.: Encyklopedie dějin novověku 1492 – 1815. Praha: 2005. s. 251.

⁵⁶JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu 1490 – 1763. Díl 2. Praha, 2012. s. 367.

⁵⁷Dalšími byly: Francie, Rakousko, Británie a Rusko.

coby prostředek k dosažení moci a sám uvádí „... jsou to vytasené meče, které nedovolují, aby také druzí meč vytasili“⁵⁸. U Machiavelliho tedy vidíme armádu jako prostředek, jehož využitím, tedy útokem, získáme určité mocenské výhody - zatímco u Fridricha přetrvával v době jeho mládí názor, že armáda je pouze zstrašovací prostředek, tedy nikoliv útočná síla. Zde by se mohl projevit názor, že takové vnímání armády je do jisté míry ovlivněno Fridrichem Vilémem I., který z pozice panovníka investoval velké finanční prostředky do dobře vycvičené armády, tato ale nebyla nikdy v boji použita. Zde můžeme ve vztahu k armádě vidět pouze dílčí styčné rysy s utopiemi, a to spíše u Fridricha Viléma.

U Fridricha se střetávají dva protichůdné názory, resp. pohledy na tentýž problém. V díle Antimachiavelli ve shodě s utopiemi odsuzuje válečný konflikt jako nástroj k zachování moci, avšak nepohrdá armádou, která má být v jistém slova smyslu prostředkem k zachování vyjednávací výhody. Protipólem jsou však Fridrichovy kroky v roce 1740 a v následujících letech, kdy navázal na politiku svého praděda a požadoval celé Slezsko. Nutno uznat, že první kroky měly vést k nekrvavému řešení. Fridrich vyslal svého vyjednavče Gustava Adolfa von Gottera, aby vedl jeho jménem vyjednávání o podstoupení Slezska; sám pruský král však označil toto vyjednávání pouze jako jakési splnění diplomatické formy, rozhodně nevěřil v jeho úspěch.⁵⁹ Pravdou zůstává, že by pruský panovník musel být velmi naivní, kdyby tomuto řešení věřil, už vzhledem k nabídce, kterou von Gotter Marii Terezii a jejímu manželovi dal. Jménem pruského panovníka nabídl Rakousku ochranu proti jakýmkoli nepřátelům a Františku Štěpánovi garantoval svůj hlas při císařské volbě, dalším ústupkem byla nabídka území získaných jeho otcem, tedy Jülichu a Bergu. Za to vše požadoval „pouze“ odstoupení Slezska.

V průběhu dalšího jednání pak byly požadavky sníženy, Fridrich požadoval už jen Dolní Slezsko a Vratislav a upozornil, že v případě odmítnutí je připraven si toto území přisvojit vojensky. Veškerá vyjednávání pak skončila 21. ledna 1741, kdy byl z Berlína odvolán rakouský velvyslanec. V té době ale pruské jednotky už

⁵⁸ Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavelli neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. s. 75.

⁵⁹Friedrich der Grosse: Geschichte meiner Zeit. München. S. 88

byly hluboko Slezsku. Fridrich II. svým mečem, který měl odstrašit nepřátele od útoku, začal bojovat.⁶⁰

V Utopii se setkáváme s názorem, že podplácení nebo podvádění v průběhu války je chvályhodné, protože to zabraňuje barbarskému a zničujícímu krveprolití. Je obecně známo, že Prusko nebojovalo ve válce o rakouské dědictví samo, ale že bylo ve spojení s Francií a Bavorskem. V průběhu se však toto spojení ukazovalo jako poměrně málo efektivní, protože vojenské akce byly špatně koordinovány a samotné spojení tedy nepřinášelo očekávaný výsledek. Proto bylo dohodnuto na základě tajného setkání rakouských a pruských diplomatů na zámku Klein-Schnellendorfu⁶¹ uzavření dočasněho příměří, které by bylo maskováno válečnými operacemi. Rakušané v rámci této smlouvy udělali ústupek a podstoupili Fridrichovi Dolní Slezsko a Nisu, o kterou se stále bojovalo. Následkem této smlouvy se pak u Nisy pro forma bojovalo 12 dnů a pak ji obsadili Prusové.⁶² Tato událost dokazuje teorii, že Fridrich si svých vojáků vážil do té míry, že nechtěl, aby byli vystavováni zbytečnému nebezpečí, když řešení problémů může nastat mírovou cestou.

4.2 Vláda Fridricha II. Velikého

Počátky Fridrichovy vlády jsou tedy spojeny s ukázkou mistrného vojenského (bitva u Molvic – 17. dubna 1741) a diplomatického (smlouva z Klein-Schnellendorfu) umění. Tyto činy ale nebyly až tak stěžejní jako změny ve směřování vnitřní a zahraniční politiky, které za vlády tohoto pruského krále v zemi proběhly.

Je tedy možné říct, že Prusko se po roce 1740 mění s obdobnou rychlostí jako v roce 1701, tedy v době vzniku pruského království. Země mění svou politiku od izolacionismu a politiky kompromisu, jejímž velkým zastáncem byl Fridrich

⁶⁰ JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu 1490 – 1763. Díl 2. Praha, 2012. s. 369.

⁶¹ Toto jednání zprostředkovala Anglie, aby nedošlo k viditelné zradě Francie a Bavorska ze strany Pruska

⁶² JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu 1490 – 1763. Díl 2. Praha, 2012. s. 373.

Vilém I., k nové politice Fridricha II., který se projevuje jako silný panovník, jenž se nebojí využít armády ani zákulisní diplomacie, aby dosáhl svého cíle.

Už po bitvě u Molvic se vytváří nová politika Francie a Bavorska vůči Prusku, kdy všechny tyto státy nacházejí společný cíl – územní zisk na úkor Rakouska. Právě díky zisku části Slezska jsme schopni sledovat politiku Fridricha II. a sledovat jeho cestu k ideálnímu státu. Budeme-li totiž vycházet z toho, že panovník nemohl své reformy aplikovat v samotném Prusku, protože by tomu šlechta nebyla příznivě nakloněna, tak ve Slezsku máme jiné podmínky, protože tamější aristokracie neměla výraznější možnosti kladení odporu, jako jejich braniborští sousedé. Mnohé z těchto změn také dále korespondují s ideální představou státu, které byly vysloveny v 16. a 17. století, tedy se státem, který je vůči poddaným spravedlivým, kde hlavní roli hraje práce a kde exekutiva nemá potřebu výraznějším způsobem ukazovat svou moc.

4.3 Hospodářství

„Má-li být země šťastná, chce-li panovník požívat úcty, musí udržovat své finance v pořádku, nikdy si nezískal úctu chudý stát.“⁶³

Když se v další části zaměříme na pruské hospodářství v druhé polovině 18. století, tak si uvědomíme, v jaké výchozí pozici se Fridrich II. ocitl. Tehdejší Prusko víceméně zahrnovalo Braniborsko a drobnější území na severu dnešního Německa a Polska, což znamená, že rozhodně nemůžeme hovořit o nějaké extrémní hospodářské vyspělosti ve srovnání například se Slezskem.

Změna ovšem nastala po válce o rakouské dědictví, kdy Fridrich II. získal, jak již bylo napsáno, oblast Dolního Slezska, což znamenalo nárůst území o 390 000 km² a 1,4 milionů obyvatel.⁶⁴ V praxi se jedná o nárůst o jednu třetinu obyvatel dosavadního Pruska. Slezsko bylo v této době nesrovnatelně vyspělejší než Braniborsko. Władysław Łubieński ve své knize „Svět ve všech svých větších i menších částech“ popsal Slezsko jako zalidněný kraj s obdělanou ornou půdou, který oplývá obilím a pastvinami. Dále, že má hory (Krkonoše), ve kterých je

⁶³ Friedrich der Grosse. Aus den Politischen Testamenten [online]. Berlin, 1752 [cit. 2017-02-15]. Dostupné z: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/aus-den-politischen-testamenten-5304/3>. V originále: „Solldas Land glücklichsein, will der Fürst geachtetwerden, so mußerunbedingt Ordnung in seinen Finanzenhaben. Nochniehateinearme Regierung sich Ansehenverschafft.“

⁶⁴ SCHOEPS, Hans – Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2004. s.57.

údajně zlato a stříbro, má kovárny na železo, měď, cín, dokonce i sklářské hutě, lesy plné zvěře, manufaktury a celkově se jedná o nejlepší a nejosídlenější rakouský kraj.⁶⁵ Oproti tomu bylo Braniborsko označováno jako „bedna s pískem“ právě pro svou chudobu a nízký ekonomický potenciál.⁶⁶

Pro celkový hospodářský vzestup byly důležité mírové roky 1746–1756, kdy Fridrich II. mohl začít iniciovat to, co je pro merkantilistické a kameralistické pojetí ekonomiky zásadní, tedy zakládat manufaktury, zaměřit se na vývoz exkluzivních výrobků, jako je hedvábí, dále se pak zabývat zlepšením kvality infrastruktury, která se výrazně zdokonalila vystavěním kanálu Labe – Havela – Odra, Plavenského kanálu (Havela – Odra) a Bromberského kanálu⁶⁷ (Odra – Visla).⁶⁸

Ekonomika Pruska stála na daních, přičemž další příjmy byly založeny na vlastních zdrojích, jelikož čerpat peníze z jiných subsidií by znamenalo ztratit v tomto ohledu suverenitu. Vezmeme-li v potaz území, které k Prusku připadalo, tak si uvědomíme, že pruská státní pokladna nemohla získat jakékoli finance z kolonií, takže hlavní daňové zatížení tvořila pozemková a obchodní (dovozní) daň.

Pozemkovou daň platili podle předem stanovených podmínek rolníci a statkáři. Vybrané finance pak putovaly městu, které je následně odvedlo provinčnímu pokladníkovi. Obchodní daň se vztahovala zejména import, ale také na další zboží běžné potřeby, ale existovaly výjimky, kterých se netýkala. Zejména to byly důležité komodity, ke kterým patřil chleba, maso a pivo. Osvobozena od této daně byla také vlna a hedvábí, přičemž ve stejné situaci se ocitl pruský export.⁶⁹ Tyto podmínky podporují teorii o Fridrichově zalíbení v merkantilismu, protože podmínky měly usnadnit obchod a merkantilistická teorie se právě na podpoře obchodu zakládá.⁷⁰ Druhým dokladem je daňové zatížení luxusních (nepotřebných) a dovozních artiklů, jako byly klobouky, zrcadla, zlatnické výrobky nebo káva.

⁶⁵ ŁUBIEŃSKI, Władysław: Światwewszystkichswoichczęściachwiększych i mniejszych I. Wrocław: 1740. s. 465.

⁶⁶ JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu 1490 – 1763. Díl 2. Praha, 2012. s. 365.

⁶⁷ Podle města Bydgoszcz, německy Bromberg

⁶⁸ SCHOEPS, Hans – Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2004. s. 58.

⁶⁹ STELLNER, František: Fridrich Veliký: Cesta Pruska k velmocenskému postavení. Praha, 1998. s.211.

⁷⁰ SOJKA, Milan: Dějiny ekonomických teorií. Praha, 2010. s. 29.

Toto zdanění bylo s největší pravděpodobností motivováno záměrem, aby cenné kovy zůstaly ve státě a neobchodovalo se s nimi. V tehdejším Prusku neexistovala žádná organizace jako obdoba např. britské Východoindické společnosti, která měla právo s cennými kovy obchodovat.

Další příjmy tvořily poplatky za pronájem královské půdy, která byla propachtována na šest let, potom z pošt, mincoven, cel a lesů. Pozdější příjmy byly například: 1 000 000 z ražby mincí, 3 400 000 ze Slezska a 8 750 000 ze starých území. Celkem tedy činily 13 150 000 tolarů.⁷¹

Mezi neopomenutelné činitele ekonomiky patří pracující obyvatelstvo. V utopiích, např. u Thomase Mora, se dočítáme, že práce je zde pro všechny, ale že je nutné lidi k této činnosti vést, aby z ní měli radost. Utopie rovněž záměrně snižují pracovní dobu, aby lidé měli také čas na odpočinek. S podobnou teorií přichází i Fridrich, který přišel roku 1748 s návrhem, aby rolníci pracovali pouze tři nebo čtyři dny týdně. Tento návrh, podán Generálnímu direktoriu, byl doplněn ještě o myšlenku, že ideální by bylo robotu nechat pouze na dva dny.

Pochopitelně nebylo možné dokončit tuto reformu v Braniborsku, kde junkeři uplatňovali svou dominantní pozici. Změna ovšem nastala po obsazení Dolního Slezska, protože to spolu s panovníkovým územím tvořilo čtvrtinu půdy, kde měl panovník výsadní právo. V praxi tedy na těchto pozemcích nařídil dvoudenní robotní povinnost a zároveň se snažil dohlížet, aby tamější úředníci fyzicky netrestali pracovníky, jelikož dospěl k závěru, že takoví mají tendenci méně pracovat a utíkat z pozemků.⁷² Po těchto reformách se není čemu divit, že obyvatelstvo stálo velmi pevně za Fridrichem II., kterého nazývali „svým králem“.

Pokud jde o půdu, tak tu získával několika způsoby. Jedním byly nové výboje a diplomatické mise, které přinesly další zisky, ale hlavní způsob, který byl pro Prusko po roce 1740 typický, je zcela inovativní. Přestože snahy o vysoušení mokřin jsou doloženy již za Fridricha Viléma I., ten se těchto projektů z finančních důvodů nakonec zřekl a na některé dokonce připsal, že jsou určeny pro jeho syna, Fridricha. Jako výsledek je často uváděna stavba oderského kanálů (viz výše), která

⁷¹BECKER, Friedrich: Geschichte Friedrich des Großen Volksbuch. Berlin, 1851. S. 123 – 126.

⁷² STELLNER, František: Fridrich Veliký: Cesta Pruska k velmocenskému postavení. Praha, 1998. s.212.

dokázala Prusku zajistit nových 360 tisíc jiter půdy a odvrátit permanentní hrozbu vzednutí povodňové vlny.⁷³

Zpočátku Fridrichovy vlády se Prusko potýkalo i s vážnými problémy v zemědělství. Za jejich příčiny lze považovat obecně malou výnosnost půdy a všeobecně negativní vztah pruských šlechticů k prodeji skladovaného obilí. V tomto případě bylo nutné vytvořit novou „obilní politiku“. Ta začala výnosem z roku 1740, který nařizoval šlechticům, aby do dvou týdnů prodali své zásoby za státem stanovenou cenu, protože v opačném případě budou čelit konfiskaci majetku⁷⁴. Velmi obdobný způsob řešení nastal i v rámci procesu popularizace pěstování brambor, kdy bylo lidem pod hrozbou vysokého trestu nařízeno, aby tuto plodinu začali pěstovat. V rámci těchto řešení se nám střetávají dvě názorové roviny. První je utopická touha po spravedlnosti, kde je v průběhu staletí velmi zohledňována ekonomická situace, ale také touha po inovaci, která se blíží Campanellově vidění světa, v němž hlavní roli hraje vědecký pokrok.

4.4 Armáda a obrana

„Dlužno zejména dbáti toho, aby počet domácích vojáků nebyl menší než počet cizinců. Jistý král ze severu má takto organisované vojsko, a není proto méně mocný a obávaný.“⁷⁵

Armáda hrála v Prusku už od času Fridricha Viléma I. jednu z nejdůležitějších, pokud ne vůbec nejdůležitější roli. Vojsko, které převzal v dokonalém stavu, dokázal Fridrich mistrně využít, což vedlo k prvnímu vojenskému nasazení těchto jednotek. (Víme, že Fridrich Vilém I. se zdráhal použít svou armádu v přímém boji.) V praxi se jednalo o 80 tisíc mužů, kteří byli připraveni a mistrně vycvičeni.

Samotná geografická poloha Pruska nenabízela jakékoli strategické výhody, které měla například Anglie nebo horami obklopený střed monarchie. Prusko se skládalo ze tří částí Východního Pruska a Dolnorýnsko-Vestfálska. Tato území tvořila předsunuté pozice a šance udržet je v případě boje byla mizivá. Jádrem se

⁷³Tamtéž, s.215.

⁷⁴BLACK, Jeremy: Evropa osmnáctého století. Praha, 2003. s. 35

⁷⁵ Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavelli neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. s.113.

skládalo z Braniborska, Pomořanska, okolí Magdeburgu a Halberstadtu a poslední území byl úzký pruh okolo Crossenu, který spojoval Prusko se Slezskem.⁷⁶

Budeme-li se zabývat vyzbrojeností a obranyschopností Pruska, je obecně známo, že např. Berlín byl velmi slabě opevněný a s jinými městy to nebylo jiné. Masivní rozšiřování opevnění např. v polské Nise proběhlo až v 50. letech. Fenomén, který dával Prusku výhodu a který mu pomohl zařadit se mezi tehdejší velmoci, byla jeho armáda. Ta vzbuzovala strach nejen svým pověstným výcvikem, ale také výzbrojí a v pozdější době také specifickou houževnatostí, kdy se obecně o pruském vojsku hovořilo, že vítězství nedává zadarmo.

Velení armády bylo organizováno poměrně atypicky. V čele celé organizace stál panovník, který byl většinou v poli a vydával rozkazy, už jen proto, že je obyvatelstvem považován za hlavního obránce a útočníka. Dalším důvodem jeho přímé účasti v bojích je i fakt, že dokáže rychle řešit problémy mezi generály.⁷⁷ Tomu také odpovídá sám Fridrichův názor, že velitel má být vždy v poli. Lze si také povšimnout naprosté absence ministerstva války, generálního štábu nebo vojenského kabinetu. Spojení mezi panovníkem a dalšími důstojníky bylo zajištěno kabinetním tajemníkem.⁷⁸

O tom, že pruská armáda patřila mezi největší a nejvycvičenější, svědčí i skutečnost, že v roce 1756 mělo Prusko 150 tisíc mužů ve zbrani a 100 tisíc koní. Tato čísla ukazují, jak je možné, že v době sedmileté války dokázalo fridrichovské Prusko odolávat Francii, Rakousku a Rusku zároveň. Podstatnější však je, co se pod těmito čísly skrývá. Mezi historiky se řeší, zda je možné pruský model nazvat všeobecnou brannou povinností. Odpověď zní, že s největší pravděpodobností ne, jelikož vojenská povinnost neplatila pro všechny. Výjimku měli nejstarší synové šlechticů a sedláků, vážení měšťané, dělníci a studenti. Další možnost osvobodit se měli majetníci, kteří se dokázali z této služby vyplatit. Obvyklý způsob získávání vojáků byl ten, že určitý počet branců dodávaly kantony, na které se Prusko dělilo.⁷⁹

⁷⁶ STELLNER, František: Sedmiletá válka v Evropě. Praha, 2000. s. 35.

⁷⁷ Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavelli neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. s. 114.

⁷⁸ STELLNER, František: Sedmiletá válka v Evropě. Praha, 2000. s. 36.

⁷⁹ STELLNER, František: Sedmiletá válka v Evropě. Praha, 2000. s. 37.

Připravenosti armády pomáhaly také velmi časté manévry, které probíhaly už za Fridricha Viléma I. a za vlády jeho syna se už pouze utužily.

Pokud jde o kantonální způsob odvodů, s podobným tématem se setkáváme i v Utopii, kdy na obdobném principu fungovala správa. Je tedy možné, že zde literatura sloužila jako inspirace efektivního způsobu doplňování armády.

Obecný nárůst významu armády je poměrně dobře znatelný z čísel, kdy v roce 1740, tedy v době nástupu Fridricha na trůn, Prusko vyrábělo 15 000 mušket ročně a 448 000 liber prachu a v roce 1746 množství prachu stoupl na 560 000 liber. Je tedy jasné, že Fridrich potřeboval navýšit objem vyrobeného zbrojního materiálu tak, aby mohl podpořit jeho plány.

Zajímavý byl i život vojáků v období míru a války, který dokládá vztah, který k nim Fridrich II. měl. Ještě před sedmiletou válkou byli vojáci ubytováni v běžných domech, kasárna se začala stavět až po tomto konfliktu. Zároveň nikde nebylo kodifikováno, na kolik let přesně odcházejí muži plnit svou vojenskou povinnost, ačkoliv obvykle to bylo dvacet let. Potom, co ukončili svoji působnost v armádě, nejčastěji odcházeli do státní správy jako úředníci, na pošty nebo pracovali jako písaři či učitelé. Vojáci v této době byli také placeni, a to dvěma groši na den, z nichž si hradili vše včetně ošacení, výzbroje nebo chleba. Problémem nájemných vojáků se Fridrich zabýval i ve své knize „Obecné principy válčení“ (1748), kde uvádí, že armáda, v níž slouží mnoho cizích bojovníků, se dopouští chyb a často řeší problém dezerce.⁸⁰ Tento pohled Fridrich II. dokazuje také osobně ve svém Antimachiavellim, kde uvádí: „*Zkušenost opravdu potvrzuje, že nejlepším vojskem je vždy vojsko národní.*“⁸¹

Služba v armádě byla pro mnoho mužů rovněž prestižní záležitostí. Jednak se obecně zlepšovala pozice vojáků a jednak se v případě války postaraly magistráty o jejich ženy a děti. Zásadní rozdíl byl ale mezi mužstvem a důstojnictvem, a to jak ve výstroji, tak i v životních podmínkách. Pěchota spala na slaměných kavalcích ve stanech, do kterých poměrně často zatékalo, naproti tomu

⁸⁰ STELLNER, František: Fridrich Veliký: Cesta Pruska k velmocenskému postavení. Praha, 1998. s. 216.

⁸¹ Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavell neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. s. 112.

poddůstojníci spali v kvalitních stanech na normálních postelích. Další rozdíl spočívá i v samotném způsobu přesunu; zatímco pěchota si většinu věcí nesla sama a pouze některé vybavení jim vezly vozy, poddůstojníkům nesl většinu vybavení tažný kůň a k dispozici měli také sluhu. Poslední vybraný rozdíl se týká oděvu- u pěchoty vidíme např. mnohdy nekvalitní boty, zatímco u poddůstojníků kvalitní holínky. Co však měli stejné, bylo to, že na novou uniformu měli nárok jednou za rok.⁸²

Impozantní ukázkou pověstné „německé přesnosti“ představuje samotný způsob přesunu. Pruská armáda se standardně přesouvala ve třech kolonách tak, aby se netvořily „zácpy“. Jednotlivé kolony pak byly od sebe vzdáleny minimálně 1000 kroků. Každá kolona obsahovala vozy, které byly označeny číslem pluku tak, aby přesné značení umožňovalo jednoduché rozbití tábora. V koloně vždy jela i pekárna, pokladna a vůz s proviantem. V rámci pluku pak existovala také nemocnice se 150 lékaři a ranhojiči a 10 vozů s léky. Okolo kolon pak projížděla jízda, která je chránila. Tento způsob přesunu zajišťoval, že pruská armáda byla schopna nejrychlejších přesunů v celé tehdejší Evropě, což byl taky jeden z důvodů, proč byla pruská armáda tolik obávaná.⁸³

Součástí vojenského ležení pak byly stany jednotlivých rot, které od sebe byly odděleny barevnými prapory. Každá rota měla 36 stanů⁸⁴. Hlavní stan, kde bydlel Fridrich se svými nejbližšími důstojníky, se obvykle nacházel v nějaké blízké vesnici nebo městě.

Další lidé, resp. pracovníci, bez kterých by rota nemohla fungovat, byli tesaři, puškaři, řezníci a pekaři. U posledních dvou profesí je potřeba si uvědomit, že tato zaměstnání byla pro Fridrichovu válečnou mašinerii velmi důležitá. Jednak se starali o veškerý přísun potravin a jednak zároveň vytvářeli i jakýsi pozitivní pohled na pruskou armádu, jelikož pruští řezníci např. nenechávali plnit území a krást dobytek, naopak ho za normální ceny kupovali a přeprořádávali vojákům za cenu nižší. V praxi pak vojáci dostávali jednou týdně kus hovězího a každý den měli nárok na jeden kilogram chleba.

⁸² STELLNER, František: Sedmiletá válka v Evropě. Praha, 2000. s. 37.

⁸³ Tamtéž, s. 40.

⁸⁴ Čtyři stany byly pro důstojníky, dva pro štábní poddůstojníky, dvacet šest stanů pro mužstvo a čtyři pro ženy, které zajišťovaly kuchyni a praní.

Pro mnoho vojáků hrálo velmi důležitou roli náboženství. S tím se počítalo také v pruské armádě, kde dokonce sloužili kněží pro všechny konfese. Nebylo tedy nemožné, aby se nedaleko od sebe setkávali pravoslavný, luteránský a katolický kněz.

4.5 Mezinárodní pozice Pruska

„Necht' si každý uvědomí, že každý stát, který se dává do služeb jiného státu, si váže ruce a hraje jen podřadnou úlohu. Je stále závislý na státě, který mu platí, a musí si nechat líbit všechno, co od něho žádá spojenec, který ho ovládá.“⁸⁵

Zahraniční politika Pruska byla v době nástupu Fridricha II. výrazně ovlivněna jeho otcem, Fridrichem Vilémem I. V paralele ideálního světa častokrát nacházíme snahy o co možná největší izolaci bez toho, aniž by byl významnějším způsobem omezen vliv takového státu na jiné. Takovýto stát však byl jakousi vizí do roku 1740, nikoliv po něm.

Cílem Fridricha bylo co možná největším způsobem vyzdvihnout roli Pruska v tehdejší Evropě, jelikož o zámořských ambicích hovořit nemůžeme. S čím vstupuje na trůn nový pruský král, je pak nenávist vůči anglickému králi, resp. hannoverskému kurfiřtovi (proti Anglii jako takové nic nemá), a jistá „nervozita“ z Rakouska.

Změna dřívější orientace Pruska, kdy jediným cílem byl zisk Bergu a Jülichu a jejich následné udržení, nastala v roce 1740, tedy v roce smrti Fridrichova otce. Vzhledem k úmrtí Karla VI. začal mladý pruský král vytvářet plán, jak získat mezinárodní postavení, k čemu mu mohla dopomoci osmdesátitisícová armáda a 9 milionu tolarů, které mu v pokladně předal jeho otec.⁸⁶ V průběhu první slezské války nastala nová éra zahraniční orientace, a to na Francii a Bavorsko.

Ovšem k těmto spojencům se Fridrich stavěl do jisté míry skepticky a moc jim nevěřil. Francii označuje sice za silného spojence, ale se slabým králem, který raději bude posílat do boje své spojence místo toho, aby bojoval sám. Zároveň

⁸⁵ Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavelli neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. s. 244.

⁸⁶ SKŘIVAN, Aleš; DRŠKA, Václav; STELLNER, František: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648 – 1914. Praha: 1994. s. 75.

kritizuje francouzský přístup k povinnostem, kdy Francouzi většinu věcí odbydou, aby měli čas na své radovánky. Co ale vyzdvihuje, jsou francouzské politické cíle, které jsou stabilní a je pro ně charakteristické úsilí co možná nejvíce omezit vliv Rakouska v Evropě.⁸⁷ Sasko poté kritizuje, což je do jisté míry způsobeno tím, že politický testament vznikl v roce 1752, a tedy je ovlivněn dalšími událostmi.

S Velkou Británií byly vztahy po roce 1740 poměrně rozpačité. Oba státy přicházely s očekáváním, jak se promění diplomatické styky se změnou na trůnu. Očekávalo se, že Fridrich nebude mít v takové neoblibě hannoverského kurfiřta jako jeho otec. Británie tedy po určitou dobu zastávala taktiku nezasahovat do evropských záležitostí, kdy se v první fázi slezské války neúčastnila žádných bojů. Změna nastala až poté, co Fridrich uzavřel spojení s Francií. Británie si nemohla dovolit takovýmto způsobem posílit francouzskou pozici na pevninské Evropě, a tak zprvu finančně a později také vojensky podpořila Rakousko. Pozdější britská politika se projevovala třemi směry. První byl směr, který prosazoval král, tedy porážka a silné omezení vlivu Pruska. Tento catovský přístup „Ceterum censeo“ podporovala však jen hrstka lidí. Veřejné mínění a zbytek vlády neviděl smysl v likvidaci někoho, kdo by teoreticky mohl přetvořit stávající rovnováhu sil a oslabit tím stávající silné hráče. Zde se můžeme opět jen domnívat, jakou motivaci měl král pro boj s Pruskem a pravděpodobně to opět bude jeho pozice hannoverského kurfiřta. Britská vláda však záležitosti hannoverského kurfiřtství nepovažovala za svou prioritu.⁸⁸ Ke spřátelení britské a pruské strany pak došlo až v předvečer sedmileté války.

Druhý směr britské politiky zastával názor, že je třeba pokusit se o usmíření Pruska a Rakouska a následně vytvořit protifrancouzskou koalici. Tento názor přetrvával až do sedmileté války. Pokud jde o vztah Pruska k tomuto řešení, byl určitě negativní -už vzhledem k tomu, že Prusko vidělo ve Francii záruku, jak zachovat vlastní územní zisky. Poslední navrhovaný směr britské politiky pak byl

⁸⁷ Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavelli neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. s. 243.

⁸⁸ SKŘIVAN, Aleš; DRŠKA, Václav; STELLNER, František: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648–1914. Praha: 1994. s. 80.

ten, že Británie má vyměnit svého hlavního pevninského spojence, a to tak, že místo Rakouska přijme Prusko. Tento přístup byl však uplatněn až po roce 1756.⁸⁹

Vztah k Rusku byl problematictější. Do roku 1746 neexistoval u carevny jasný vztah k Prusku. Pochopitelně byl Fridrich několikrát vyzýván, aby neútočil proti Sasku, jelikož by to bylo považováno za provokaci, ale také se carevna nechala slyšet, že napadnout pruské území nemá v plánu. Změna nastala až 2. června 1746, kdy byla uzavřena aliance mezi Rakouskem a Ruskem. Od této doby musel Fridrich přijmout riziko, že v případě konfliktu musí počítat také s nepřátelskými úmysly Ruska.⁹⁰ Nová změna nastala až v průběhu sedmileté války, kdy se na krátkou dobu dostává k moci Petr III., který patřil mezi výrazné obdivovatele pruského krále. Ihned na počátku své vlády s ním uzavřel mír, nechal zrušit dosavadní dohody s Francií, a dokonce se ruští vojáci dostali na stranu pruského krále. Tyto projevy sympatie ovšem byly ukončeny nástupem Kateřiny Veliké.⁹¹

Obecně je možné říci, že raně novověké utopie nacházejí jistou formu uplatnění, byť nepřímou, u Fridricha II. Podíváme-li se opět na kapitolu věnovanou Thomasi Morovi (viz výše), dojdeme k závěru, že u Fridricha dochází k naplnění představy panovník – filosof, která je doprovázena pozicí filosof – rádce v osobě Voltaira. Aleš Havlíček uvádí, že More zde měl na mysli postavu, která se snaží postupně motivovat panovníka k činům, jež by dokázaly změnit zlo na menší zlo.⁹² Toto je první paralela, která se v případě pruského vládce vyskytuje už na počátku jeho vlády.

Rys, od kterého se oproti tomu panovník vzdaluje, je izolace, jejíž linii raně novověké utopie sledují. Oproti svému otci začíná aktivně vstupovat do celoevropské politiky, kterou velmi výrazně ovlivní hlavně na přelomu 50. a 60. let 18. století, kdy byl velmi významnou postavou v rámci sedmileté války. I tímto způsobem opouští Fridrich II. pruskou antimilitaristickou pozici a snaží se dosáhnout územních zisků. Na získaných územích pak provádí reformy pravděpodobně s cílem vytvořit ideálně spravovanou oblast. Lze tedy polemizovat,

⁸⁹ Tamtéž, s. 85.

⁹⁰ SKŘIVAN, Aleš; DRŠKA, Václav; STELLNER, František: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648–1914. Praha: 1994. s. 87.

⁹¹ Tamtéž, s. 7.

⁹² HAVLÍČEK, Aleš: Je Morův spis „Utopie“ utopický? In: Reflexe, filosofický časopis. Roč. 30, 2006, č. 1. s. 37.

zda můžeme tento proces nazvat nahrazování většího zla menším, ovšem je jisté, že slezské oblasti, které byly součástí Pruska, si svůj specifický ráz zachovaly také do 20. a 21. století.⁹³ Dalších územních zisků bylo mnohdy, jak bylo nastíněno, dosahováno za pomoci vědeckého pokroku a účinného vyjednávání. Můžeme tak hovořit o Nise nebo vysušovaných oblastech okolo řeky Havely. V tomto případě můžeme mluvit o vyrovnání se ideálnímu utopickému modelu.

Pozice vědy nebyla v Prusku rozhodně nezanedbatelná a král ji velmi podporoval. Dokladem pro to může být také reorganizace Pruské královské akademie věd v Berlíně, která sice byla založena roku 1700, ale na rozkaz Fridricha II. v roce 1742 prodělala mnoho změn.⁹⁴

Pochopitelně jsme schopni nalézt i další paralely vlády Fridricha II. a utopií, ale těm bude věnována jiná část předkládané práce. Lze ovšem říci, že pokusy reformovat oblasti správy, urychlení soudnictví, snaha vytvořit společnost, ve které neexistuje korupce, byly vyvíjeny nejen v literárních dílech, ale také za vlády Fridricha II. Velikého.

⁹³Zde můžeme mluvit o oblasti Hlučínska, taky nazývána místními „Prajzká“, což má etymologický základ v německém názvu Preußen.

⁹⁴ HARNACK, Adolf: Geschichte der Königlich Preussischen Akademie für Wissenschaften zu Berlin. Díl 1. Berlín, 1920. s. 425.

5 Petr Veliký

Vnímání politiky Petra Velikého (1672–1725) je dodnes poměrně rozporuplné a při jejím studiu je nutno mít stále na paměti podmínky, se kterými musel ruský car na počátku své vlády počítat. Petr I. se narodil v Rusku víceméně doznívajícího středověku⁹⁵, které se do jisté míry proměnilo až po jeho klíčových reformách, snažících se, byť jen minimálním způsobem, přizpůsobit carské Rusko situaci ve zbývající Evropě. V tomto procesu hrál důležitou roli vliv německé inteligence na Petra I. v průběhu jeho dětství, který se později přetvořil ve velmi kladný vztah se Saskem a Pruskem⁹⁶. Usazení Němci přinášeli jistým způsobem do zaostalého Ruska moderní myšlenky, ekonomické teorie a inovativní způsob práce. Tato komunita ale neměla v zemi pozitivní obraz, jelikož se jednalo o cizí entitu ve velmi tradicionalistické zemi, což byl fakt, který později velmi výrazně ovlivňoval rychlost ruských reforem.

Zásadní byly také diplomatické styky po první polovině 17. století, kdy tzv. smuta přerušila veškeré kontakty, které do té doby se střední Evropou měla.⁹⁷ Tato událost měla v praxi dva důsledky, jednak výše zmiňovanou izolaci, již bylo nutno překlenout v rámci nových unií a smluv, které vznikaly převážně na konci 17. a v první polovině 18. století. Druhý problém pak představovala skutečnost, že Rusko nebylo v pozici, kdy by se dokázalo vyrovnat okolnímu evropskému vývoji. Pokud tedy země na počátku 17. stol. zaostávala, pak na konci tohoto století, i přes reformní snahy Petra I., byla nadále ve velmi neutěšeném stavu. Katastrofální stav panoval také v armádě, kdy sice mnoho mužů vidělo svou povinnost jako velmi čestnou, ale zásadním problémem byla výzbroj této armády, její těžkopádnost, velké množství příkazů, které vytvářely problémy v komunikaci, což spolu s nutností ruského vojska překonávat velké vzdálenosti (např. v případě dobývání Azova) vytvářelo velmi nepříznivou konstelaci pro diplomatické a politické cíle tehdejšího Ruska.⁹⁸ Coby elitní jednotky byly využívány oddíly střelců, které velmi

⁹⁵ Někteří badatelé (např. Švankmajer, Stellner) označují epochu konce 17. století v Rusku jako ukázkou vrcholného středověku.

⁹⁶ V praxi se o inteligenci moc nejednalo – v Německém předměstí bydleli převážně obchodníci, řemeslníci a vojáci, tedy se v praxi moc nevyznali v myšlenkách osvícenství a neznali ani jeho klíčová díla. Později však byl velmi známý přátelský vztah s Leibnizem.

⁹⁷ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 1. Díl. Praha, 2009. s. 29.

⁹⁸ ŠVANKMAJER, Milan: Rusko a Evropa, Evropa a Rusko, in: Slovanský přehled 82, 1996, č. 3-4, s. 351.

často vedly palácové převraty, resp. do doby, než nastoupil Petr I., který se těchto jednotek a jejich vlivu obával do té míry, že se raději nechal obklopit svými věrnými.

Jak již bylo řečeno, Petrovy názory do značné míry ovlivňovalo německé obyvatelstvo z tzv. Německého předměstí. Zajímavá je samotná existence tohoto subjektu v Rusku, jelikož vznikl i přes výslovný odpor pravoslavné církve z okolí Moskvy a Archangelsku. Tento nesouhlas měl poměrně logický důvod, jelikož bylo v zájmu pravoslavné církve zabránit kumulaci obyvatel jiného náboženského vyznání, což v případě Německého předměstí bylo jak katolictví, tak i protestantství.⁹⁹

Předpetrovské Rusko však nebylo zemí, kam pokrok nikdy nedošel. Například podpora vědy započala již za velmi krátké vlády Petrova nevlastního bratra Fjodora III. (1661–1682), který reálně vládl od roku 1676. Za doby své šestileté vlády dokázal vytvořit dva významnější projekty, které v celkovém obrazu přibližují Rusko ideálnímu státu v díle Francise Bacona, tedy státu, kde nejvýznačnější pozici má právě věda. Důvodem pro samotné založení moskevské Slovansko-řecké duchovní akademie (v praxi první vysoké učení v Rusku) může být ale také to, že Fjodor trpěl od mládí chudokrevností a později kurdějemí, přičemž se mohl domnívat, že vědecký pokrok dokáže této nemoci zabránit.

Na zmiňované akademii se vyučovala gramatika, poetika, rétorika, dialektika, bohosloví, duchovní a světské právo a svobodná umění. O tom, že akademie byla do značné míry podporovaná státem, svědčí i fakt, že nedlouho po založení obdržela osm klášterů včetně všech pozemků a majetku k nim patřících.¹⁰⁰

Problematické v této instituci bylo především její přílišné sepětí s pravoslavným náboženstvím, které určitým způsobem omezovalo výčet studovaných disciplín. Objevovaly se také názory, kdy kněží prohlašovali, že např. geometrie je špatná a logaritmické tabulky jsou černé knihy, které slouží pro komunikaci s ďáblem. Velmi známá je pak ideální odpověď na otázku, zda má student rád filosofii. „*Helénských nauk neznám, rétorské astronomy nečtu,*

⁹⁹ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 1. Díl. Praha, 2009. s. 29.

¹⁰⁰ ŠVANKMAJER, Milan: Petr I. Zrození impéria. Praha, 1999. s. 21.

s moudrými filosofy nezbývám, filosofii jsem ani okem neviděl; učím se knihám blažené víry, abych mohl očistit svou hříšnou duši od hříchu.“¹⁰¹

Druhým počinem Fjodora III. pak bylo spálení tzv. „urozených knih“¹⁰², ke kterému došlo v lednu 1782. Tady je důležité připomenout si jakousi „dvojkolejnost“ ruské šlechty, kdy se v Rusku nacházela urozená šlechta, která vlastnila své majetky dědičně (v otcy) a šlechta služebná, která dostávala jako odměnu za svou službu půdu místo stále chybějících peněz (pomestije). Spor mezi těmito skupinami spočíval především v tom, kdo z nich má mít přístup k úřadům, k nimž měli tradičně přístup pouze votčinníci. Za dlouhá léta fungování tohoto systému pak došlo k absurditě, kdy mohl být velmi mladý člen rodu ihned po dosažení plnoletosti, bez dalších zkušeností, zaměstnán coby úředník, který je nadřazený všem, tedy i služebně starším úředníkům. Právě tuto hierarchickou strukturu rozbil car tím, že zmiňované knihy spálil.¹⁰³

5.1 Petr I. Veliký a vzdělání

Cílem Petra Velikého bylo zvýšit úroveň vzdělanosti v Rusku, a tím si zajistit co možná nejvíce zkušených úředníků, diplomatů a hlavně vojáků (především námořníků). K těmto plánům pak měla vést co možná nejintenzivnější podpora vzdělávání. Samotný přístup Petra I. ke vzdělávání byl poměrně zvláštní, jelikož byl podporován tím, kdo měl v mladém careviči ukončit jakékoli vládnoucí ambice, Nikitou Zotovem. Tento patriarcha měl zprvu jakýsi ideál, že opravdu bude Petra učit, v praxi to pak vypadalo pouze na memorování náboženských textů a zpěvů. To ovšem nebylo neúčelné pro budoucnost, jelikož Petr těmito znalostmi dokázal ohromit i tradiční ruskou šlechtu, která pak sice kritizovala jeho reformy v oblékání a kultuře, přesto se neodvážila k hlubším krokům. Problémem Zotova však byl silný alkoholismus, o kterém sice sestra Petra a Ivana V. věděla, avšak kvůli svým vládnoucím ambicím a snaze o získání rozhodující moci ve státě proti patriarchovi nijak nezasáhla.¹⁰⁴

¹⁰¹ KLUČEVSKIJ, Vasilij: Russische Geschichte. Von Peter dem Großen bis Nikolaus I. Zürich, 1945. s. 296.

¹⁰² Razrjadnych knih – knih o pořadí stupňů urozenosti

¹⁰³ ŠVANKMAJER, Milan: Petr I. Zrození impéria. Praha, 1999. s. 23.

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 25.

Po politickém převratu roku 1682 začal Petr tím, že odcestoval na západ, kde se jednak snažil domluvit protitureckou alianci, která by mu mohla následně zajistit co možná největší územní zisky, a jednak zjistit informace o úrovni vzdělání, techniky a vojenství s přihlédnutím k jejich možné aplikaci v Rusku. Zajímavostí je také to, že např. stavění lodí se Petr učil sám tím, že pomáhal na jejich stavbách. Co se týče lodí, nejvíc mu učaroval Londýn, kde se mohl setkat se stavbou velkých korábů, které chtěl on sám využít např. v Černém moři, k čemuž sice došlo, ale kvalita lodí byla natolik problematická, že další snahy v této oblasti, a to i kvůli změně vojenským prioritám, nebyly vyvíjeny.

Pokud porovnáme hlavní důvod reformních snah např. u Fridricha Viléma I. nebo Fridricha II. s okolnostmi zahájení reformy u Petra Velikého, nalezneme mezi nimi velmi podstatný rozdíl. Pruští panovníci uskutečňovali reformy proto, aby zajistili co možná nejkvalitnější úřednický aparát, na kterém by země mohla stavět další proměny společnosti, a to jak z politického, tak i ekonomického hlediska. Ruské reformy za vlády Petra pak byly motivovány snahou o získání co možná nejsilnější armády.¹⁰⁵

První školské reformy ale nepadaly na úrodnou půdu, jelikož jim bránila tradicionalistická šlechta a církev. Problém byl také v tom, že sociální vrstva, která určovala chod moderního vývoje na západě, měšťanstvo, v Rusku 17. století prakticky neexistovalo. Z tohoto vztahu vyplývá jediné. Země v polovině 17. století neměla odborníky, kteří by mohli být hybnou silou modernizace, a tak musel Petr podnítit shánění inteligence v jiných zemích, což se částečně dařilo. Dalším motivačním faktorem bylo to, že Petr prohlásil za povinnou službu státu, tedy úřednickou službu, která však byla kariéře podmíněná sine qua non vzděláním.¹⁰⁶

První typy škol, které byly v Rusku zakládány, byly školy jazykové, které nechával panovník budovat z logického důvodu, tedy aby pokryl poptávku po tlumočnících a překladatelích důležitých pro další reformní snahy.¹⁰⁷ První taková škola vznikla v Moskvě roku 1701 pod vedením luteránského pastora

¹⁰⁵ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 25.

¹⁰⁶ ANDREJEV, Andrej Jurjevič: Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755 – 1855. Moskva, 2001. s. 16 – 17.

¹⁰⁷ Jak již bylo řečeno, lidské zdroje pro reformy čerpal panovník především ze zahraničí, zejména ze Saska, a tak bylo nutné vytvořit strukturu lidí, kteří německým jazykem vládou.

Johanna Ernsta Glücka.¹⁰⁸ Tato škola měla v době největšího rozmachu pouhých 40 žáků, ale jsme na ní schopni sledovat podmínky, které studenti při vyučování měli. Vzhledem k absenci jakýchkoli ruskojazyčných vzdělávacích textů museli využívat německé slabikáře, bible, katechismus, ale používali také knihy od Komenského a francouzské gramatiky. Hlavní problém, který tato škola řešila, byly samotné ruské úřady, které na ni vyvíjely neustálé tlak, propouštěly pedagogy nebo vybíraly, kdo na této instituci studovat smí nebo naopak nesmí. To vedlo k tomu, že škola byla roku 1715 zrušena.¹⁰⁹

Další vzdělávací instituce, kterou car nechal vybudovat, byla ovlivněná potřebami armády a jednalo o matematickou a navigační školu podle anglického modelu. Tu sice nechal vybudovat v Moskvě, ale následně byla přesunuta do Petrohradu, kde se proměnila v elitní námořní akademii.¹¹⁰

Existovaly ale také snahy z Evropy, které chtěly vytvořit nový vzdělávací systém v Rusku. Zde můžeme hovořit například o lékařsko-chirurgické nebo vojensko-inženýrské škole, které byly vybudovány v Moskvě.¹¹¹

K celkové alfabetizaci ovšem více než státní školy přispěly nejrůznější církevní „latinské“ školy, které byly sice založeny na Petřův příkaz, ovšem v co možná největší blízkosti biskupství a klášterů. Jinou situaci pak znali vojáci, jejichž děti obvykle učil nějaký západní důstojník, a to základní znalosti důležité pro armádu, tedy čtení, psaní, pořadový a hudební výcvik.¹¹²

Paradoxně největší nárůst vzdělaného obyvatelstva zažilo Rusko po anexi Estonska, jehož obyvatelé patřili k nejvzdělanější elitě země. K celkovému přehledu nám poslouží čísla, kdy se uvádí, že v Rusku roku 1700 se počet

¹⁰⁸ Johann Ernst Glück (1654 – 1705) byl německý teolog a překladatel bible. Působil především v oblasti Baltského moře. Je znám převážně v Rusku, a to pro jeho vzdělávací snahy a „službu“ ruskému jazyku. (Helmut Glückund InetaPolanska: Johann Ernst Glück (1654–1705): Pastor, Philologe, Volksaufklärerim Baltikumund in Russland. Wiesbaden: Harrassowitz 2005.) ANDREJEV, Andrej Jurjevič: Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755 – 1855. Moskva, 2001. s. 16 – 17.

¹⁰⁹ Johann Ernst Glück (1654 – 1705) byl německý teolog a překladatel bible. Působil především v oblasti Baltského moře. Je znám převážně v Rusku a to pro jeho vzdělávací snahy a „službu“ ruskému jazyku. (GLÜCK, Helmut; POLANSKA, Ineta: Johann Ernst Glück (1654–1705): Pastor, Philologe, Volksaufklärerim Baltikumund in Russland. Wiesbaden. Harrassowitz, 2005.)

¹¹⁰ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 27.

¹¹¹ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 28.

¹¹² Tamtéž, s. 28.

¹¹³ Tamtéž, s. 28.

gramotných lidí odhadoval na 2% a o 25 let později na 2,89%. V těchto číslech jsou zahrnuty i pobaltské země.¹¹³

Pokud budeme hodnotit komplexně celou vzdělávací politiku za Petra I., zjistíme, že je zde možná jakási motivace utopiemi, a to především v oblasti podpory vzdělávání. Více problematické je ale samotné provedení reformy. Ruskou vzdělávací reformu nelze zcela adekvátně hodnotit, jelikož měla příliš mnoho proměnných, mimo jiné také dosavadní úroveň vzdělanosti v oblasti Ruska. Výše jsem uvedl 2 % gramotných obyvatel (tedy nikoli vzdělaných, kteří mohou předávat vědomosti). Můžeme se domnívat, že situace na počátku Petrovy vlády byla spíše horší, takže je nemožné srovnávat ruský a pruský osvěcenský model školství, jelikož úroveň vzdělanosti v Prusku (především u lidí, kteří byli schopni a mohli učit) byla na jiné úrovni. Svou roli také jistě hraje rozlehlost Ruska, které bylo možné pouze stěží lépe ovládat a vydávat příkazy, aby se tamější nevolníci více učili a méně pracovali.

5.2 Věda

V oblasti vědy je situace neméně zajímavá. Uvědomíme-li si dřívější situaci v Rusku, tak místní inteligence nikdy neměla ty nejvýhodnější podmínky pro bádání a nevznikla zde ani jakákoli univerzita středoevropského typu. Absenci vědecké instituce bylo nutné dohnat co možná nejdříve, takže snahy Petra I. postupovaly i tímto směrem. Porovnáme-li to se vztahem k vědě u Bacona, tak dojdeme závěru, že vědomosti byly obvykle velmi vysoce ceněny, ovšem silnější postavení vědecké instituce můžeme nalézt ze všech utopií pouze u něj. Zde si lze rovněž povšimnout znatelného posunu od dobového modelu vnímání přírodních zákonů, humanitních věd a dalších více k modernějšímu vnímání těchto jevů právě v 18. století.

Sedmnáctému století se velice často přezdívá století vědy.¹¹⁴ Je to století myslitelů, jako byli Descartes, Galileo Galilei, Bacon nebo Koperník. V tehdejším Rusku však jen stěží nalezneme podobnou osobnost, která by se takovýmto výrazným způsobem zasadila o rozvoj vědy. Zároveň v Evropě můžeme sledovat něco, co by se dalo označit jako stoupající „prestíž vzdělání“. Jinak řečeno,

¹¹³ Tamtéž, s. 30.

¹¹⁴ Sedmnácté století je zahrnuto jako zrcadlo společnosti, ve které se Petr I. narodil.

společenský význam člověka byl úměrný také jeho všeobecným znalostem, schopnostem a zkušenostem, které často nacházel na kvalitních univerzitách nejen v domácím prostředí, ale také v cizině.¹¹⁵

Situace v Rusku by se tedy dala shrnout tak, že se postupně snižoval vliv církve, která ve své době měla významný monopol na vzdělání, a na její místo se velmi pomalu začali dostávat učenci – vzhledem k personálním problémům pocházeli většinou z území Německa.

Car se v té době rozhodl, že jedině, co může pomoci vylepšit obraz ruské vědy ve světě, je vznik ruské akademie věd. Ta však rovněž nemohla vzniknout sama o sobě, jelikož Petr v této době neměl žádné zkušenosti s institucemi podobného typu. Inspiraci pro fungování tedy čerpal z Francie a Británie.¹¹⁶ Řešením tedy bylo zajistit co možná největší přísun inteligence, takže velmi paradoxní stav nastává nedlouho po založení akademie věd (1724), kdy v instituci pracovalo 16 akademiků (13 z německých zemí, 2 Švýcaři a Francouz). Pověření vedením a vytvořením konceptu byli Christian von Wolf a Gottfried Wilhelm von Leibniz. Ani ve druhé generaci tomu nebylo jinak, a tak ze 40 profesorů a asistentů opět nebyl ani jediný Rus. Tomu odpovídá i dobová anekdota, která říká, že jediný Rus, který má co dočinění s akademií věd, je ruský car.¹¹⁷ Tento stav je velkou raritou i mezi dalšími evropskými institucemi. F. Stellner uvádí jako příklad Berlín, kde sice v akademii věd bylo mnoho Francouzů, ale rozhodně nebyli ve většině.¹¹⁸

To, co imponovalo tehdejším učencům, byl pocit svobody, který nebylo v tehdejší Evropě možno zažít, jelikož do vědeckých záležitostí zasahovala církev, kdežto v Petrohradu měli poměrně velké akademické svobody, jež později omezoval tajemník Schummacher, využívající svůj úřad k řešení osobních sporů. Problém akademiků byl taky v malých zkušenostech s vědeckou prací, které vedly k jisté formě lenosti. Toto bylo především patrné v případě knihoven, které sice byly velmi kvalitně vybavovány, ale jejich systém uspořádání byl přinejmenším pochybný.¹¹⁹

¹¹⁵ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 72.

¹¹⁶ KOPELEVIČ: Osnovaniye: s. 20 – 22.

¹¹⁷ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 74.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 75.

¹¹⁹ Obvykle byly knihy řazeny podle způsobu zpracování desek, kdy pěknější vazby byly v popředí. A např. klasická díla, z důvodu obyčejné vazby byly za nimi. Tento systém uspořádání se ukázal

5.3 Ekonomika

V mnohých utopiích můžeme nalézt různý vztah k ekonomice, často obvyklý tržní vztah na základě prodávání přebytků a určité míře exportu¹²⁰, která až na jednu výjimku připomíná zásady merkantilismu. Cílem merkantilismu je přeprodej a shromažďování cenných kovů. Tento typ ekonomického myšlení jsme schopni často najít i v Evropě. Shromažďování cenných kovů bylo např. naprosto typické pro Prusko Fridricha Viléma I., kde v duchu merkantilistické politiky sloužilo jako státní poklad.

Odlišnou situaci zažíváme v Rusku. Na konci 17. století bylo Rusko převážně agrární zemí s malými výnosy a nízkou zalidněností, což se odráželo i na hustotě infrastruktury, jelikož nebylo zcela jednoduché budovat infrastrukturu při vzdálenostech pro Rusko typických. Z důvodů nízké výnosnosti nebylo možné ani nějakým závratným způsobem prodávat přebytky, a tak si zajišťovat pravidelný státní příjem, který by bylo možné jednak využít pro potřeby vojenské (stavba lodí) nebo pro vybudování stabilního státního pokladu, jako tomu bylo v Prusku. Zásadní pro Petra I. bylo vybudovat hospodářství, které by bylo schopno produkovat alespoň minimální příjmy.¹²¹

Rozhodující vliv v Rusku 17. století mělo několik faktorů. Tím prvním byla do jisté míry infrastruktura, která zapříčiňovala absenci obchodu. Tedy zde máme jakousi míru izolace, tak typickou pro utopie, avšak zde má na ekonomiku velmi negativní dopad. Druhým důvodem nízké kvality hospodářství byla také velká izolace země. Zde tvořila výjimku pouze velká města, zejména přístavní, kde do jisté míry obchod fungoval, přestože byl velmi ovlivněn chybějící podporou ze strany státu.¹²²

Hlavním artiklem marginálního ruského obchodu byl prodej kožešin, konopí, pšenice a kaviáru. Naopak dováženy byly vlna, bavlna, krajky, předměty

hlavně později jako velmi problematický. STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 74.

¹²⁰ Autoři velmi často tento způsob ekonomiky odmítají, ale uvádějí totéž pouze v částečně upravené verzi, která působí více idealisticky.

¹²¹ O motivu merkantilismu v ekonomickém snažení cara se dodnes vedou jisté spory. Např. starší marxistická historiografie uvádí, že se Petr I. touto teorií rozhodně řídit nemohl, zatímco mladší historiografie uvádí, že car vyvíjel nesporné snahy o zisk co možná největšího množství drahých kovů (např. Bagger). Poslední přístup přináší německá historiografie, která neshledává vliv žádné teorie na kompletní ekonomické reformy a považuje je za spíše impulzivní a improvizované.

¹²² STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 159-159.

ze zlata nebo stříbra a víno. Tato odvětví byla poměrně zásadní, ale car s tímto omezeným vnímáním dovozu a vývozu nebyl zcela spokojen, takže inicioval nejrůznější reformy, zval odborníky na nejrůznější odvětví, kteří by mohli obohatit spíše stagnující ruský obchod. Zde je důležité mít na paměti poměrně velkou komunitu Němců, kteří bydleli v Moskvě, kde se věnovali nejrůznějším specializovaným činnostem, jako byla výroba alkoholu, vlastnictví manufaktury na hedvábí ad.¹²³ Neméně důležitou roli hrály taky manufaktury na výrobu papíru, skla, textilu a železářské dílny. Jejich specifikum ovšem spočívalo v tom, že podléhaly přímo panovnickému dvoru.¹²⁴

Problém nárůstu ruské ekonomiky spočíval ve formě reformních snah, které byly obvykle vynucovány silou. Dalším faktorem pak bylo také to, že v Rusku chyběli ekonomičtí odborníci, kteří by dokázali postupnou reformu vést. Ovšem i přesto k modernizaci došlo. Pouze za carovy vlády vzniklo v Rusku na 200 nových manufaktur, přičemž však pouze desetina dokázala přežít do roku 1750.¹²⁵

Co také velmi výrazně ovlivňovalo ruskou ekonomiku, byl velmi nízký počet pracujících, což bylo zapříčiněno zejména nevolnictvím¹²⁶, kdy mnoho práceschopných obyvatel bylo pevně připoutáno ke své půdě a manufaktury tak musely využívat zahraničních lidských zdrojů, což celý proces neúměrně zdržovalo a vytvořila se tak jakási ruská závislost na zahraničí. Tato myšlenka se objevuje u mnoha osvícenských panovníků coby největší hrozba pro stát.¹²⁷

Velký ekonomický rozvoj nastal po ukončení severní války (1700-1721), kdy došlo v Rusku k masivnímu rozšíření nejrůznějších výrobních a těžebních odvětví. S pomocí saských odborníků bylo možno začít s výrobou železa, začaly se rozvíjet textilní manufaktury. Došlo také k rozšíření infrastruktury, např. stavbou Ladožského kanálu¹²⁸.

Obecně lze říct, že ekonomické reformy za vlády Petra I. vytvořily jakýsi most mezi ruskou, do jisté míry pozdně středověkou ekonomikou, a více či méně

¹²³ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 161.

¹²⁴ ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. s. 131.

¹²⁵ Tamtéž, s. 132.

¹²⁶ Např. v Anglii bylo nevolnictví zrušeno ve 14. století a pro potřeby zvyšujícího se počtu manufaktur bylo možné sehnat zcela adekvátní počet dělníků.

¹²⁷ ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. s. 133.

¹²⁸ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha: 2012. s. 164.

moderní ekonomikou, kterou můžeme sledovat v západní Evropě, především v Británii a Nizozemí, kde došlo k masivnímu nárůstu lodní dopravy, což s sebou přineslo také větší význam obchodu a zisk zahraničních komodit, které byly zprostředkovány např. Východoindickou společností.

5.4 Petr I. a Utopie

Pokud porovnáme politicko-ekonomickou pozici dobového Ruska s utopiemi, tak zde můžeme vidět poloutopijský model, který absolutně nefunguje. Země je velmi izolována a kolem sebe má dva výrazné protivníky, tj. Turecko a Švédsko. Izolace státu spočívá také v tom, že není možné získat spojence, kteří by proti nepřátelům byli ochotní zasáhnout, tedy vyjma Saska. Roli hraje také geografická pozice nepřátel, jelikož boj proti Turecku vyžaduje co možná největší nasazení lodí v Černém moři a boj proti Švédsku totéž v Severním moři. Problematický je taky přesun vojáků, jelikož nekvalitní lodě ruské provenience by pravděpodobně nebyly schopné obeplout celou pevninskou Evropu.

Druhý aspekt, tentokrát pozitivnější, sledujeme v rozvoji vzdělání, kde Rusko vytvořilo poměrně kvalitní studijní model, byť zprvu převážně pro zahraniční studenty. V utopiích sledujeme obvyklý jev, kdy „akademici“ cestují do cizích zemích, aby přinesli zprávy o pokroku a pokusili se je aplikovat v utopiích. Paralelu můžeme vidět např. ve výše zmíněných cestách ruských aristokratů do zahraničí, které měly vytvořit co možná nejstabilnější zázemí pro vnitrostátní reformy. Problémem však stále bylo to, že tento způsob přeměny ruského hospodářství by byl velmi zdlouhavý.

6 Kateřina II. Veliká

Kateřina Veliká měla coby dcera askánského prince veškeré předpoklady pro to, aby byla panovnicí nějakého více či méně významného německého území. Její samotný osud byl však, stejně jako u jiných významných osobností osmnáctého století, do největší míry ovlivněn její rodinou, především její matkou Johannou Alžbětou Holštýnsko – Gottorpskou, která měla výraznější ambice, než aby navždy zůstala příslušnicí provinčního rodu, byť s vojenskými výsadami Fridricha II., jelikož otec Kateřiny byl jedním z pruských velitelů.¹²⁹

To, co Kateřině II. pomohlo v uplatnění se v ruské politice, byla její cílevědomost, inteligence a taky píle. Nadto tyto vlastnosti korunovala určitou mírou podlézavosti, která se rozhodně neminula účinkem. Dokladem pro tuto tezi je fakt, že i přes slib svému otci dobrovolně přestoupila k pravoslavnému vyznání, o kterém se vyjádřila, že je velmi podobné protestantismu, v němž byla vychovávána. Dalším důkazem může být její intenzivní studium ruštiny, se kterým začala nedlouho po příjezdu do země, aby ji domácí obyvatelstvo co nejlépe přijalo. Je obecné známo, že tyto snahy vedly k tomu, že si ji velmi oblíbila tehdejší carevna Alžběta I. Petrovna, která bývá hodnocena jako velmi náladová panovnice. Její nevypočitatelnost se projevila např. při narození syna Kateřiny, Pavla, kterého carevna nedlouho po narození matce odebrala, což vedlo k tomu, že si k němu Kateřina nikdy nevytvořila vztah. To se ukázalo jako velmi problematické v době, kdy Kateřina přemýšlela o tom, komu předá trůn.¹³⁰

Vzhledem k faktu, že pro tuto práci není až tak klíčová výchova a cesta budoucí panovnice do Ruska, budeme se intenzivněji zabývat jejími vládními projevy a nařízeními po usednutí na trůn. Tento akt se setkal s nadšením napříč celou tehdejší vzdělanou společností v Evropě. Důvodem bylo i to, že dopisy, které tehdejší evropské inteligenci zasílala, byly jakousi kompilací myšlenek Voltaira, d'Alemberta, Rousseaua a dalších a řadily ji mezi vzdělaneckou elitu své doby (jejích písemných projevů bylo tolik, že ji podle Švankmajera řadí i mezi

¹²⁹ Jednalo se o Kristiána Augusta Anhaltsko-Zerbstského, který byl askánským princem.

¹³⁰ ŠVANKMAJER, Milan: Kateřina II. Lesk a bída impéria. Praha, 2001. s. 130.

grafomany). Později se tímto tématem budeme hlouběji zabývat u právní reformy.¹³¹

Pro to, aby mohla být v Rusku pozitivně vnímána, bylo také nutné vymezit se vůči obvyklým nepřátelům. Zde se držela už odzkoušeného směru Alžběty Petrovny, tedy nevraživosti k Prusku. Tato proměna je velmi zajímavá, jelikož i ve svých deníkových zápiscích vzpomíná na to, jak moc ji ovlivnilo setkání s Fridrichem II., který sám byl strůjcem její svatby, jelikož původně Alžběta Petrovna chtěla provdat svého syna za jednu z Fridrichových sester. I přes všechny tyto okolnosti se rozhodla Kateřina coby nově nastupující carevna přerušit vztah vůči fridrichovskému Prusku, který nastolil, byť jen na krátkou dobu, její manžel.¹³²

Je otázkou, zda před tím, než se chopila vlády, měla některé vlastnosti, které vyzdvihovali autoři dříve uvedených utopií. Snad můžeme vidět alespoň jednu paralelu s ideálním vládcem, a to zálibu ve filosofii, která měla vést ke komplexnímu ulehčení života ruského obyvatelstva.

6.1 Kateřina II. a školství

Porovnáme-li hlavní cíl školských reforem za Petra Velikého a Kateřiny II., zjistíme, že jsme schopni nalézt jisté rozdíly, např. v hlavním cíli změn. Zatímco u Petra Velikého platilo, že se snažil za každou cenu dohnat Evropu především ve stavbě lodí, u Kateřiny můžeme sledovat trend, který je mnohem obecnější, a to ten, že se snažila vytvořit schopný byrokratický aparát, důstojnický sbor a obecně Rusku zajistit domácí odborníky. Zde se můžeme pouze domnívat, jakou k tomu měla motivaci. Teoreticky zde může působit příklad Pruska, kde podobné reformy prováděl Fridrich II. Dalším důvodem může být reakce na slabiny vzdělávacích trendů jejich předchůdců, kteří se snažili významně vzdělávat armádu, ale obyčejní občané zůstávali zcela negramotní.¹³³

Výhodou pro aplikaci jakýchkoli reforem bylo, že se zde mohla opřít o zkušenosti ze západní Evropy s jejich provedením – konkrétně o práci pietistů a osvěcenských panovníků. Osvícenství v jejím provedení je však velmi kontroverzní. Přestože s mnohými autory vedla filosofické dispute a častou

¹³¹ ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. s. 183.

¹³² ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. s. 185.

¹³³ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 39.

korespondenci, v konečném důsledku nepreferovala široký přístup veřejnosti k tomuto „učení“, a naopak sama zakázala překlad Rousseauova díla do ruštiny.

V čem naopak našla zalíbení, byl pruský vzdělávací model z roku 1763.¹³⁴ V procesu zvyšování úrovně školství sehrál velkou roli J. B. Basedow, který průběžně carevnu informoval o nových trendech v oblasti školství.¹³⁵

Největším problémem, který carevna řešila, bylo samotné vytváření vědeckých institucí v Rusku, jelikož by sama ráda do jejich čela stavěla cizince. To však nebylo možné ze dvou v podstatě podobných důvodů. Prvním z nich byla její uzurpátorská pozice, kdy iniciovala sesazení svého manžela Petra III., který byl později zavražděn (můžeme se pouze dohadovat, zda na příkaz carevny, nebo šlo o vlastní iniciativu vojáků). Druhým důvodem je zavraždění cara Ivana VI., který byl mnohými považován za ideálního následníka, ovšem byl zde problém, že Ivan, dlouhou dobu žijící ve vězení, už vlády s největší pravděpodobností nebyl schopen.¹³⁶ Tyto události zhoršily pozici Kateřiny II. ve společnosti, a tak pomalu ztrácela podporu nejen v zemi, ale také v mezinárodním prostředí. Je však nutno uznat, že minimálně v samotném Rusku se jí povedlo tuto pozici zachránit.

Vzhledem k těmto činům bylo tedy nutné dosadit do nejdůležitějších akademických funkcí rodilé Rusy. V tomto ohledu se velmi dobře uplatnil Ivan Ivanovič Beckij, který byl mimořádně vzdělaný a navíc „nakažený“ francouzským osvícenstvím, tedy ideální kandidát na vedoucího akademie umění, zakladatele kadetky, výchovných ústavů v Moskvě a Petrohradu a dívčí kadetky.¹³⁷ V době činnosti Beckého byla také založena první obchodní škola., která však brzy ukončila svou činnost, protože byla ruským měšťanstvem považována za zbytečnou.¹³⁸

Pro Beckého bylo důležité, stejně jako pro utopie, umožnit studium co možná největšímu okruhu lidí, a to bez ohledu na jejich stavovskou příslušnost. S tímto názorem později souhlasil i Diderot, který rovněž nějakou dobu pobýval v Rusku a připravoval vzdělávací reformu. Oba ovšem narazili na sociální strukturu

¹³⁴ OGORODNIKOVA: Idei

¹³⁵ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 40.

¹³⁶ Dodnes se o roli Kateřiny II. v těchto úmrtích spekuluje, jelikož chybí jakékoli hmatatelné důkazy, které by jí tento čin mohly přisoudit.

¹³⁷ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 40.

¹³⁸ ALEKSEJEVA, Diffuzija 316 – 317.

ruské společnosti, neboť v té střední třída až na několik výjimek nebyla zastoupena. Můžeme ovšem říci, že utopický model co možná nejintenzivnějšího vzdělání pro všechny byl snem Kateřiny, Diderota i Beckého, ovšem jeho provedení v praxi nebylo téměř možné. Veškeré tyto okolnosti vedly k tomu, že cíl carevny vytvořit schopný úřednický aparát nebyl naplněn.¹³⁹

Po tomto selhání následovala další reforma, a to nařízení, aby za zakládání škol zodpovídaly jednotlivé gubernie, kdy jejich chod bude financovat přímo tamější šlechta. Ovšem i tento pokus selhal, jelikož šlechta odmítala hradit vysoké náklady na vzdělání. Důvod můžeme hledat ve skutečnosti, že ruská společnost pořád stála na nevolnictví a nebylo cílem šlechty tento systém opustit. Výsledky reformy vzdělávání demonstruje Stellner na jasném příkladu. V Petrohradě bylo v roce 1780 21 000 dětí, přičemž školu navštěvovalo pouze 767.¹⁴⁰

Po opuštění pruského vzdělávacího modelu, který spíše vynikal přísností než přesností, se carevna po diskusích s Josefem II. inspirovala rakouským systémem, který se jí zdál mnohem kultivovanější. Tento systém však musel odpovídat ruským podmínkám. V zemi chyběly učebnice, finance a v konečném důsledku i učitelé.

V tomto ohledu pracoval rakouský vzdělávací systém s jinými proměnnými. Pedagogy měli, stačilo systém poupravit, aby byl aplikovatelný. Následkem těchto rozdílů požádala carevna o pomoc a zaslání zkušených pedagogů, kteří by jí mohli pomoci zavést reformu do praxe. Josef II. vyšel vstříc a spolu se dvěma výtisky od každé užívané učebnice nechal poslat také odborníka na vzdělávání, ředitele školy Theodora Jankoviće de Mirivo.¹⁴¹

Jankovičovy snahy však byly naplněny jen zpola. Původní plán byl založit co možná nejkvalitnější instituce a apelovat na kvalitní vzdělávání pedagogů. Pokud by byl tento plán dokonán, tak by druhá fáze znamenala rozšíření škol do všech gubernií. Popisovaný systém by měl stát na třech typech škol. V praxi v Rusku však vznikaly pouze dva typy těchto institucí. Dvouleté (malé) a pětileté

¹³⁹ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 43.

¹⁴⁰ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 43

¹⁴¹ ADLER, Habsburg School Reform. s. 30 – 45.

(velké). Hlavním problémem ale zůstávalo vzdělávání pedagogů, protože to nebylo pro Rusko prioritou.¹⁴²

I přes tyto výsledky označila carevna tuto reformu za mimořádně zdařilou a těšila se, že se konečně zlepší morálka v Rusku.¹⁴³ Ovšem nelze hovořit o tom, že by alfabetizace společnosti učinila ve společnosti jakékoli rozhodující změny, jelikož ve výsledných číslech v roce 1800 činil počet gramotného obyvatelstva 6 % u mužů a 4 % u žen. Oproti tomu v Prusku mluvíme v téže době o 80% mužů a 50% žen.¹⁴⁴

6.2 Ekonomika v období Kateřiny Veliké

Budeme-li hovořit o ovlivnění Kateřiny II. některým ekonomickým směrem 18. století, tak jím jistě bude kameralismus, se kterým se setkala v díle Jakoba Friedricha, barona von Bielfelda.¹⁴⁵ V rámci podpory ekonomiky se po jeho vzoru nejvíce obávala vypuknutí epidemií ve velkých městech, proto iniciovala stěhování velkých manufaktur z významných měst.

Jednou z konkrétních reforem, která měla vést k vyšším ziskům, byla změna správy veřejných financí, jelikož dosud neexistovala přesná představa, kolik rublů se získá na daních, ani to, kolik se jich nakonec utratí v důchodech a na darech. Nová reforma se projevila ve zvýšení sumy vybraných peněz, ale zároveň se tyto peníze poměrně rychle ztrácely ve udržování nákladného dvora. Pokud porovnáme tento vztah s utopiemi, tak zjistíme, že se značně liší, jelikož např. u Mora bylo udržování nákladného dvora považováno za něco amorálního. S tímto přístupem se můžeme setkat např. u pruských panovníků, kde byly finance na provoz dvora téměř minimální, zato se mohutně investovalo do armády.

Nákladný dvůr se pak zadlužoval natolik, že si byla carevna nucena půjčovat peníze v zahraničí, především v Nizozemí, jelikož to mělo, jako snad jediná země v Evropě, k dispozici dostatek volného kapitálu.¹⁴⁶ Zde můžeme vidět protiklad k vládě Petra I., který se všemi možnými způsoby snažil zabránit zadlužování země.

¹⁴² STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 46.

¹⁴³ EPP, Theeducational Polociies, 112.

¹⁴⁴ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 47.

¹⁴⁵ SCHARF: Katharina II. 124 – 128.

¹⁴⁶ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 171.

Ovšem je zde otázkou, zda půjčování mělo pouze negativní dopad. Díky vysoce frekventované činnosti zahraničních finančníků začaly v Rusku fungovat emisní banky, které spravovaly, resp. měly spravovat hypoteční banky. Ty pak poskytovaly úvěry. Oproti nim emisní banky plnily svůj úkol, tedy vydávaly papírové oběživo. Problém s těmito bankovkami se pak projevil na konci 18. století, kdy došlo ke krizi ve státních financích, jelikož bankovky byly kryty jen ze 40 %.¹⁴⁷

Pokud jde o zahraniční obchod, vizí carevny bylo vytvořit z Ruska jakousi obchodní spojnici mezi Evropou a Asií. Tento plán v zásadě odpovídá potřebám země, která má velmi výhodnou strategickou pozici, ale zároveň, a to je pro tuto práci důležité, je pro tento cíl důležité opuštění víceméně utopického izolovaného modelu Alžběty Petrovny ve prospěch zcela otevřeného prostředí. Zde je možné všimnout si posunu od 16. do 18. století, kdy se natolik změnila geopolitická a ekonomická situace, že se s tím posunul i sociální ideál.

K výše zmiňované reformě je třeba podotknout, že situace ruského obchodu v této době byla natolik neuspokojivá, že nebylo možné zprostředkovat ani obchod mezi Asií a Evropou, natož oslabit pozici Velké Británie v ruském obchodě, přestože v tomto směru ruská obchodní politika vyvíjela velmi intenzivní snahy.¹⁴⁸

Tento fakt neovlivnil ani carevnin dekret z roku 1775, kdy povolila, aby kdokoli mohl otevřít své vlastní dílny a podniky. Zde došlo v Rusku k velmi silnému posunu ke svobodné a státem neřízené ekonomice.¹⁴⁹

Špatnou pozici ruského obchodu určovala sama vzdělanost Rusů. Velkou roli hrála neznalost trhů a jazyků, nedostatek kvalitních lodí, které by byly schopny přepravovat zboží na velké vzdálenosti, a chybějící posádky pro tato plavidla. Z těchto důvodů nebylo možné zrušit zahraniční monopol v obchodu, který se v průběhu let vyvinul.¹⁵⁰

¹⁴⁷Tamtéž.

¹⁴⁸ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 171.

¹⁴⁹ NAUMOVÁ, Gala: Fenomén Kateřina Veliká. Brno, 2000. s. 174.

¹⁵⁰ Semenova, Byt. 102 - 107

Tabulka č. 1. Zahraniční obchod Ruska (uvedeno v mil. rublů)¹⁵¹

ROK	VÝVOZ	DOVOZ
1726	4,2	2,1
1742 – 1745	4,9	3,9
1751 – 1760	8,2	7,2
1758 – 1760	10,8	8,3
1761 – 1770	12,4	9,5
1771 – 1780	18,3	13,6
1781 – 1790	26,0	20,1
1791 – 1796	47,5	35,3

Když se podíváme na hodnoty uvedené v tabulce, je zde patrný jasný rozvoj ruské ekonomiky především v druhé polovině 18. století, za kterou do určité míry stojí i investovaný zahraniční kapitál. Víme dokonce i to, že největší množství zahraničních obchodníků pocházelo z Velké Británie, kterou následovali Nizozemci provázení Němci.¹⁵²

Pokud shrneme celkovou snahu Kateřiny II. v oblasti ekonomiky, můžeme vidět snahu o stabilizaci poměrně kvalitativně rozkolísaného trhu, přičemž většina Rusů sloužila pouze jako pracovní síla a o další obchod se až na výjimky nezajímali.

6.3 Reformy

Největším problémem ruské společnosti bylo samoděržaví, jelikož to zabraňovalo iniciativním jednotlivcům, aby se mohli výraznějším způsobem projevit. V době, kdy se Kateřina II. ujímala vlády, utíkalo z Ruska velké množství nevolníků, a to především z důvodu špatného zacházení. Ještě horší ovšem byly pro postavení státu útky privilegovaných vrstev.

¹⁵¹ STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 172. MOHRMANN: Studien, 13.

¹⁵² STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Díl 2. Praha, 2012. s. 174.

Jedním ze způsobů, jak chtěla carevna tento problém řešit, bylo narovnání společenského zřízení tzv. „Velkou instrukcí“. Tuto Kateřina vytvořila na základě mnohých cest po Rusku, které pro ni byly klíčové, jelikož jí měly odpovědět na otázku, co si Rusko přeje.¹⁵³ V rámci těchto cest se snažila naklonit si rolnické obyvatelstvo-například trestala nepoctivé gubernátory nebo ty, kteří se ke svým poddaným chovali až příliš krutě. Zde je možné, že se Kateřina inspirovala činy Fridricha II., jelikož s podobným typem chování se můžeme setkat také u něj. Opět zde nalezneme utopickou paralelu ve vnímání zemědělské produkce jako základní ekonomické složky fungování státu, čemuž má odpovídat dobré zacházení s rolníky.¹⁵⁴

Zlepšené chování k poddaným si v zahraničí vysvětlovali v té době obvykle tak, že carevna chce zrovnoprávnit jednotlivé složky společnosti, což ovšem nebyl ani v nejmenším její záměr. Všechny problémy obyvatelstva měly být svěřeny voleným delegátům, kteří pak měli vytvořit komisi vytvářející Velkou instrukci. Švankmajer uvádí, že celá „Velká instrukce“ je pouze jakousi kompilací osvíceneckých myšlenek, protože se v ní objevují především pasáže z díla „O duchu zákonů“.¹⁵⁵

I když bylo dílo velmi pozitivně vnímáno v západní Evropě, v Rusku mělo na soudobou realitu minimální dopad, neboť bylo víceméně cenzurováno. V praxi se v něm jednalo o obhajobu lidských práv, která v tehdejší Rusku hrála spíše marginální (pakliže vůbec nějakou) roli. V případě tohoto díla se pak můžeme domnívat, že více než cokoli jiného mělo sloužit primárně jako popularizační nástroj politiky Kateřiny II.¹⁵⁶

V celkovém porovnání vlády Kateřiny II. s utopiemi nalézáme spíše ideový odklon od nich. Přestože carevna komunikovala s lidmi, kteří tato díla četli, a dokonce mnozí z nich v utopiích viděli obraz opravdu spravedlivé společnosti, tak si musela Kateřina uvědomit, že skokový přesun od samoděržaví, které má pro panovníka nesporné výhody, hlavně co se týče ovládání obyvatelstva, v Rusku není možný.

¹⁵³ ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. s. 183.

¹⁵⁴ MORE, Thomas: Utopie. Praha, 1956.

¹⁵⁵ ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. s. 183.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 187.

Ke zlepšení kvality života v Rusku alespoň v některých oblastech měla vést kolonizace, kterou prosazoval Potěmkin. Nově příchozím bylo slíbeno, že po dobu třiceti let nemusí platit žádné daně. O tom, že tato kolonizace proběhla úspěšně, svědčí i to, že se do Ruska jenom z Falcka přestěhovalo 23 000 kolonistů. Velký rozvoj také zažívaly další oblasti, například jih Ruska po roce 1783, kdy Rusové získali Krym.¹⁵⁷

To, co už utopický model poměrně připomíná, je správní reforma, která zavedla přesný systém v guberniích. Jejich počet byl ustálen na padesáti, přičemž každá z nich měla mezi 300 000 – 400 000 obyvateli. Tyto gubernie se pak dále dělily na újezdy, které měly mezi 20 000 – 30 000 obyvateli. V čele gubernií stál generál-gubernátor, který měl výsostné právo obracet se na carevnu a zasedat na jednáních, tedy pokud byl v Petrohradu.¹⁵⁸

Spolu s touto reformou probíhala i reforma soudní, která konečně jasně definovala jednotlivé pravomoci gubernátorů a rušila velké množství převážně zvykových institucí. Také rušila mučení – zde se opět setkáváme s opatřením, které se objevuje i u mnoha jiných osvíceneckých panovníků.

Co však probíhá zcela přesně v souvislosti s Utopií, je omezená možnost cestování obyvatel. Stejně jako ve zmíněném díle museli mít lidé povolení, aby mohli cestovat dále než 30 verst od místa, kde bydleli. Toto povolení pak platilo na pevnou dobu a pouze, pokud měl dotyčný zaplacený daně.¹⁵⁹

Většina ze zmiňovaných reforem (vyjma kolonizace) se zcela minula účinkem, jelikož reformní činnost nedokázala dostatečně reagovat na celkovou zaostalost Ruska. Je obvykle problematické překonat dlouhodobou stagnaci během vlády jednoho panovníka. Podíváme-li se na Prusko, tak i tam bylo zapotřebí čtyř velmi silných osobností, aby na konci osmnáctého století byla země efektivně řízená, vyvarovala se finančních problémů, a dokonce byla schopna vést vítězné války.

V Rusku 18. století ovšem vidíme jiný problém. Tamější nevolníci sice toužili po změně, ale země byla natolik zakonzervována zvykovým právem a

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 204.

¹⁵⁸ ŠVANKMAJER, Milan: Kateřina II. Lesk a bída impéria. Praha, 2001. s. 141.

¹⁵⁹ Tamtéž.

pravoslavnou církví, že nebylo možné uskutečnit větší reformy. Navíc carevna ve svých dopisech často mluvila o jakési lenosti Rusů. Ta se například projevila i u Potěmkina, následkem čehož jej vyhodili z Moskevské univerzity. Je logické, že země, ve které hraje nevýznamnější roli samoděržaví, není sama od sebe schopna výraznějším způsobem změnit v průběhu jedné generace na zcela osvíceneckou a pracovitou společnost tak, jak to znala Kateřina II. z Pruska. Pravdou však zůstává, že všechny reformy začaly přetvářet zemi ve vyspělejší stát, než jaký vstupoval do osvěcenského století. Rusko se začalo měnit.

7 Utopie v proměnách 18. století- závěry

Jak bylo možné rozpoznat z průběhu práce, raně novověké utopie a osvěcenské vlády mají některé společné rysy, stejně jako se v některých bodech diametrálně liší. Tyto shody a rozdíly jsou pak velmi důležité pro celkové pochopení, jak byla vnímána ideální společnosti v šestnáctém, sedmnáctém a osmnáctém století.

7.1 Vnímání Thomase Mora v 18. století

U prvního uvedeného autora, Thomase Mora, jsme mohli vidět odsuzování korupce, vojenských konfliktů, boj s ekonomickými problémy a snahu o vyzdvihnutí nižších tříd. Budeme-li tyto jevy vnímat jako soubor problémů, tak s největší pravděpodobností najdeme nejpodobnější model u Fridricha Viléma I., který dokonce přišel s popisovanými konkrétními návrhy, jako byly pevnější správa, zřízení finančních úřadů a centralizace moci, kdy vše podléhalo přísné kontrole panovníka, který sám vynikal výraznou šetrností, a tak nemohlo dojít k větším finančním únikům. Naopak z Pruska se za doby jeho vlády stal stát se silným zázemím a pevnou strukturou, která se projevila především později ve vojenských konfliktech jeho syna.

U dalších osobností na pruském trůně jsme mohli sledovat zájem o řešení některého ze zmiňovaných problémů, přestože nedostatky těchto řešení byly poměrně konstantní. Například ekonomické problémy se snažili panovníci řešit neustále, ať už s lepšími nebo horšími výsledky. Například Fridrich do jisté míry vyřešil ekonomické problémy tím, že jednak získal Slezsko a jednak se mu podařilo vysušit oblasti, které dříve byly zcela nevyužitelné. První řešení je v rozporu s Morem, jelikož není mírové, na druhou stranu druhé řešení zcela odpovídá duchu Utopie, jelikož se jedná o zisk území za pomoci rozumu.

Pokud se podíváme na řešení ekonomických problémů u Petra Velikého, tak ty spíše řešeny nebyly. Byla zde poměrně velká snaha vytvořit co nejvíce pracovních míst, ale funkčnější ekonomický směr ve smyslu merkantilismu, kameralismu nebo fyziokratismu zaveden nebyl. Logicky to pak muselo vyústit v situaci, že většinu výdajů hradil stát. (Zde můžeme například hovořit o stavbě lodí, která sice dokázala vytvořit pracovní místa, ale pořádně nevyřešila ani sociální status pracujících. Jelikož „dělníci“ obvykle nedostávali ani plat, tak raději utíkali).

Neutěšená situace souvisí i s vládou Kateřiny II. V kapitole, která se změnám v období její vlády věnovala, bylo uvedeno, že se carevna snažila pokrýt domácí obchod co možná největším množstvím ruských kupců, což se jí ne zcela dařilo. Tento problém pochopitelně přetrvával i za jejího následníka, a tak se nedá říct, že by ekonomické změny, které v Rusku panovníci spustili, vedly k větší míře obchodní samostatnosti, kterou vyznával jak More, tak i oba výše uvedení prušti panovníci.

Co se však objevuje jako poměrně inovativní řešení ekonomických problémů, je vydávání bankovek a ražba mincí se sníženým obsahem cenného kovu (této formy získávání peněz se ovšem užívalo už dříve). Bankovky vydávaly ale opět zahraniční banky, a tak se vzdalujeme ideálnímu utopickému modelu z pera Mora.

Pokud jde o oblast armády, zde se utopickému modelu vyhnuli všichni tři sledovaní vládci, jelikož pouze výjimečně řešili konflikty jinak než vojensky. Za připomenutí snad v této souvislosti stojí jen události ohledně okupovaného města Nisy, kde došlo k přijatelnému mírovému řešení. Je však nutné mít na paměti, že se jedná o spíše výjimečnou situaci. Všichni panovníci investovali nemalé množství peněz do armády, kterou se pokoušeli co možná nejvíce využívat pro dosažení svých politických cílů.

Poslední z doposud jmenovaných Morových témat byla pozice poddaných. Zde můžeme vidět jakousi shodu. Všichni osvíceneční panovníci se snažili dokázat obyvatelstvu, že stojí na jeho straně a zajímají se o jeho problémy. Ovšem u některých je těžké určit motivaci, která je k tomu vedla. Zmíníme-li opět tzv. „Velkou instrukci“ Kateřiny Veliké, tak můžeme konstatovat, že dílo, které bylo dáno na index, rozhodně nemohlo řešit neutěšenou situaci ruských nevolníků. Oproti tomu například u Fridricha II. jsme viděli konkrétní kroky, které vedly k tomu, že se pruským poddaným, tedy přesněji přímým královým poddaným, zlepšila životní situace, jelikož už nemuseli snášet tvrdé junkerské zacházení. Ale ukázalo se, že tato snaha byla pouze ojedinělá a nikdo krále v tomto činu nenásledoval.

Typickým aspektem utopií obecně je pak absolutní autonomie, kterou daná země má. Nikdo ji neovlivňuje ekonomicky, velmi často o ní ani nikdo neví, přesto

si však země zachovává vliv. Ponechme stranou otázky, zda je tento systém uplatnitelný zrovna v Evropě 18. století, kde obvykle přílišná izolace přinášela spíše problémy. Pokud se na tento jev ovšem podíváme z jiného úhlu pohledu, tak nás může napadnout, že se jedná spíše o jakousi hospodářskou nezávislost, která byla popisovaná výše. Pokud jde o politický izolacionismus, tak ten můžeme vidět u Fridricha Viléma I., který se explicitně neprojevoval v soudobé evropské politice, a to až na jednu výjimku, kterou byla snaha získat Jülich a Berg, přičemž operoval svým kurfiřtským hlasem.

Pokud jde o ostatní panovníky, tak tam vidíme cestu jednotlivých mocností za co nejvýznamnějším postavením, kterému by mohli dopomoci také silní spojenci. Tato spojení se pak různě střídala s ohledem na celkovou politickou konstelaci v průběhu válek.

Budeme-li participovat na všech rysech Morovy společnosti, kterými jsme se zabývali v první kapitole, nemůže nám uniknout vztah k soukromému vlastnictví a také k soudní praxi. Pokud jde o první téma, tak zde je potřeba upozornit, že podpora obchodu a soukromého vlastnictví byla v souladu s merkantilistickou a kameralistickou praxí, a tedy nemohlo dojít v žádném případě k jeho zákazu. Dochází tady k jisté diferenciaci ideálně uspořádané společnosti, kterou autor navrhuje.

Jiná situace je v soudnictví, kde, jak bylo uvedeno, vyvíjeli jednotliví panovníci tlak na zrychlení soudních procesů, jelikož soudci v Prusku ani Rusku nepatřili před nástupem osvícenství k rychlým nebo přesným úředníkům. Proto se s reformami soudní praxe a zákonodárství můžeme setkat u Kateřiny II. stejně jako u Fridricha II. Zde je situace u obou vladařů natolik podobná, že lze vyslovit domněnku, že se Kateřina inspirovala právě reformní činností pruského krále.

Co se týče vztahu k práci, tak ta je u Utopijských téměř totožná se stylem, jaký navrhoval Fridrich II. - tedy model co nejpilnější a nejvytrvalejší práce, která je výsostným právem, stejně jako povinností poddaného. V případě ruských panovníků zde dochází k určitému posunu významu, jelikož v tehdejší Rusku nepatřila produktivita práce mezi nejvyšší – mimo také proto, že nevolníci nebyli na práci osobně zainteresováni a měli tendenci z panství utíkat.

Za zmínku také stojí porovnat vztah obyvatel k víře a vzdělání. Tyto „instituce“ jsou u Mora velmi propojeny, a pokud se podíváme na příklady školství uvedené u jednotlivých vládců, tak ani tam nenajdeme jakékoli mimořádné odlišnosti, spíše naopak. U všech panovníků jsme byli schopni sledovat trend rozvoje školství, který byl velmi často propojen právě s církví. Rozdíl vidíme v jiném aspektu. Zaměříme-li se pozorněji na Morovu práci, shledáme, že mu nevádí žádné náboženství, ba dokonce píše o Židech jako o „slušném“ národu. Něco podobného můžeme vidět pouze u Fridricha II., který byl ve své armádě ochoten tolerovat takřka všechny konfese. Problém však nastal v případě židovského obyvatelstva, které bylo velmi znatelně perzekvováno. Co se týče jiných panovníků, tak tady vidíme spíše názorovou stagnaci. U Fridricha Viléma I. se rozhodně jedná o evangelický, tedy spíše pietistický přístup, kdežto u ruských panovníků spíše o pravoslavný.

Pokud jde o vzdělání, tak i to hraje podobnou úlohu jako u Mora, jelikož můžeme v obou sledovaných státech vidět trend, popsatelný jako: „Vzdělání coby podmínka pro sociální vzestup“. V tomto ohledu je tedy Morovo a osvícenecké vnímání takřka totožné.

7.2 Vnímání Thomasse Campanelly v 18. století

Thomasso Campanella se ve své práci rovněž věnuje mnohým aspektům, které se do osmnáctého století výrazným způsobem proměnily. Jedním z faktorů, jenž je sice osobní, ale projevil se také v osmnáctém století, byl ve Slunečním státě deklarovaný vztah k ženám. Ty sice měly jakási práva, ale rozhodně nepatřily mezi upřednostňovanou vrstvu společnosti. Jejich činnost měla hlavně spočívat v plození dětí, které jim byly nakonec odebrány. S něčím podobným se můžeme setkat v Rusku za vlády Alžběty Petrovny, která Kateřinina syna Pavla¹⁶⁰ odebrala matce nedlouho po porodu. Historikové někdy uvádějí, že právě to byl důvod, proč carevna nikdy neměla ke svému synovi vztah. Podruhé se totéž objevuje v případě Pavlových dětí, které byly opět urychleně Kateřinou odebrány, aby mohla uplatnit zásadní vliv na jejich výchovu.

¹⁶⁰ Pozdější ruský car Pavel III.

Teokratická forma vlády, která panuje ve Slunečním státě, neodpovídá žádnému zřízení ve zkoumaných zemích. Oproti tomu další dělení, tedy že pod panovníkem jsou tři spoluvládci Moc, Moudrost a Láska, velmi dobře odpovídají pruskému modelu úřadů, které zavedl Fridrich Vilém I., jelikož lidé v jejich čele jednak měli faktický podíl na moci a jednak podléhali přímo vládci. Moci, která má na starosti armádu, zcela přesně odpovídá Generální direktorium, které mělo později na starosti vše, co se např. v Prusku armády týkalo.

Organizace, která by se zabývala dohledem nad plození dětí, neexistovala v žádné zemi. Jsme ale schopní najít jakousi paralelu k Moudrosti. Jednak to mohou být vznikající Akademie věd, které vznikaly jak v Prusku, tak i v Rusku; dále by to mohli být lidé, kteří měli podporu vědy a umění na starost, jako např. Beckij na dvoře Kateřiny II. Ovšem toto není ojedinělý, nýbrž jen nejznámější příklad. Založení akademie věd, podpora školství a obecně zlepšování pozice vědy ve společnosti patřily k obecným trendům; doporučovali je mimo jiné taky filosofové a jiní osvícenští myslitelé a politikové, kteří silně ovlivnili panovníky. Zde můžeme hovořit např. o Voltaireovi, d'Alambertovi, Rousseauovi, Montesquieuovi a jiných, kteří určili filosofický rozměr nazírání svých panovníků, a tedy v jisté ideové dimenzi sloužili jako jejich spoluvládci.

V jedné věci se Sluneční stát velmi blíží pruskému modelu, a to v soudružnosti a mnohdy až slepé poslušnosti, kterou stát vyžaduje od svých poddaných. S tím úzce souvisí i veškerá institucionalizace, která sice v Prusku existovala, ovšem nebyla tak silná jako Campanellově díle.

Na rozdíl od Utopie není ve Slunečním státě odsuzován militarismus. Naopak je velmi vítaný a země sama má velké množství odborníků, kteří se vojenstvím intenzivně zabývají. V knize je několikrát uvedeno, že tato armáda má sloužit primárně k obranným účelům, ale je zde uvedeno i mnoho případů, kdy byla využita v boji proti jiným nepřátelům.

7.3 Vnímání Francise Bacona v 18. století

Jak již bylo uvedeno v první kapitole, Nová Atlantida popisuje zemi, která je položena velmi silně na křesťanských zásadách, přesto se však nebrání jiným kulturám, které by ji mohly obohatit. To platí ale pouze v případě, že jich nebude

mnoho, jelikož cizinců se úzkostlivě straní. Zde je možné vidět podobnost jak s Pruskem, tak i s Ruskem, které ve své době přijímaly cizince z různých zemí, neboť ti dokázali, hlavně v Rusku, zvýšit úroveň vzdělanosti a celkového povědomí o jiných zemích.

Bensalem se velmi straní většiny cizinců, jelikož věří, že právě izolace je to, co jej dokáže ochránit od vnějšího nebezpečí. Toto je stejný příklad jako v případě Mora. Jedinou paralelou k obdobnému chování v osmnáctém století je Prusko za vlády Fridricha Viléma I., který chtěl rozhodně v izolaci přetrvávat.

To, co se podobá více akademii věd více, než titul Moudrosti ve Slunečním státě, je Společnost v Baconově díle. Tato organizace se víceméně zabývá veškerým vývojem, podniká průzkumné výpravy, které mají za cíl získat co možná největší poznatky o stavu vědy ve světě a zároveň sehnat literaturu, která by jim mohla pomoci v dalším vzdělávání. Poměrně přesně to odpovídá představám o vědecké instituci v osmnáctém století, přestože se nemůžeme domnívat, že zde došlo k přímému ovlivnění utopií. Jisté je pouze to, že část výzkumu, kterou Společnost prováděla, by v reálném světě rozhodně odporovala představám církve o fungování vědecké instituce.

Utopie mají jednu společnou vlastnost. Odsuzují trest smrti jako něco, co je velmi nespravedlivé, jelikož se v praxi nejedná o žádný trest. Osvícenští panovníci jej nezrušili, přesto však se mnoho panovníků přiblížilo této myšlence alespoň tím, že zrušili mučení (za velezradu a podobné zločiny trest smrti přetrvával).

Další univerzální shodou je pozice panovníka, který stojí vždy samostatně na vrcholu hierarchické struktury. Rozdíl mezi utopiemi a osvícenskou vládou je ten, že zatímco panovníci v utopiích šli obvykle odvolat, v Prusku ani Rusku toto možné nebylo, přestože jsme schopni vidět v Rusku jistou podobnost v tom, jak Kateřina II. po vzoru Alžběty Petrovny odstranila svého manžela. Tato událost částečně koresponduje s Baconovým viděním, že panovník by měl být panovníkem pouze do té doby, dokud se nenajde někdo kvalitnější. Ovšem toto tvrzení v případě palácových převratů je výrazným zlehčením tohoto úseku dějin.

Nová Atlantis, Utopie a Sluneční stát se v mnoha aspektech prolínají a v mnoha liší, přesto jsme v osmnáctém století více než kdy jindy schopni najít vývoj myšlenek, který krácel buď „proutopickým“ nebo „kontrautopickým“ směrem. Zde

je nutné si uvědomit, že utopie vznikaly v jiném prostředí, ale zároveň bychom rádi demonstrovali tezi, že množství utopických myšlenek v osvíceneckých vládách nejen v Rusku a Prusku, ale také Rakousku, Španělsku a jiných státech zcela odpovídají tomu, že problémy předchozích století začaly být řešeny. Tedy, že spousta „klíčů“, které literatura vytvořila, bylo možno využít právě na konci 17. a v 18. století, kdy se rapidně změnila situace církve, státu a panovníka. Obecně lze říci, že změny v 18. století zcela změnily společnost.

Samozřejmě nemůžeme s naprostou přesností tvrdit, že je jisté, že osvícenští panovníci četli díla Mora, Bacona nebo Campanelly. Co ovšem tvrdit můžeme, je, že rozhodně komunikovali s lidmi, kteří tato díla znali, nebo dokonce o tato díla opírali vlastní teorie – např. s Rousseauem nebo Voltairem. Otázkou ovšem nadále zůstává, jakým směrem se vyvíjel vztah osvícenců ke zmíněným utopiím, jelikož se sice setkáváme s tím, že osvícenecká inteligence oslavovala kroky panovníků, vedoucí k osvobození obyvatelstva, ale nesnažili se žádným viditelnějším způsobem projevit svůj vliv na jednotlivé monarchie.

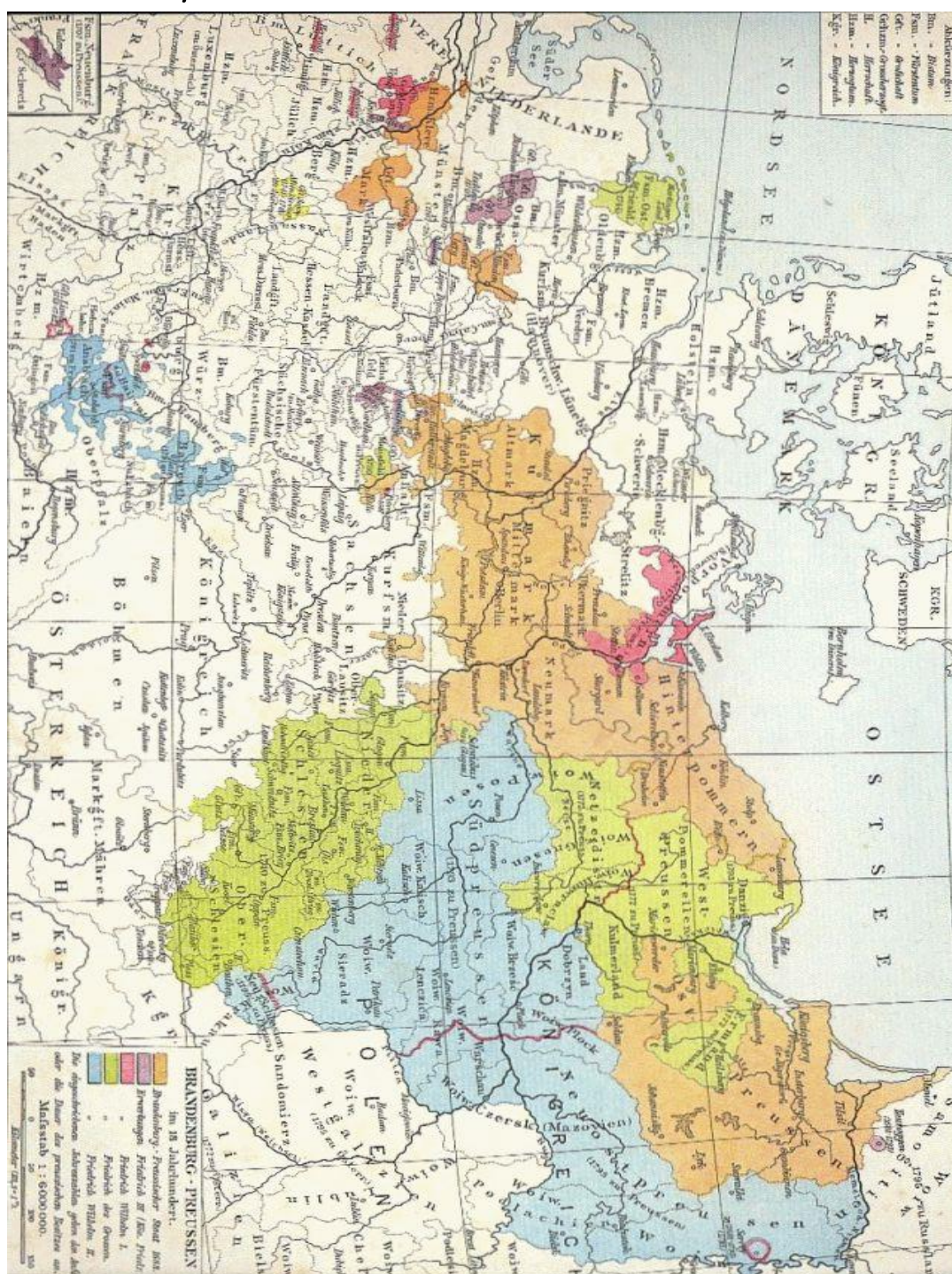
Rozbor utopií a rysů vlád jednotlivých panovníků se snaží poukázat na proměny, které jednotlivé země zažívaly a které měnily obraz celkové společnosti. Když si uvědomíme například pozici Pruska, tak je patrné, že na jedné straně opustilo ideální utopický model izolace, ale zároveň začalo řešit nové utopiemi nastíněné téma, jímž je jistý vliv na rozhodování o globálních záležitostech.

Zároveň můžeme sledovat nejružnější změny, především ve vztahu ke společenskému zřízení a snahu o zlepšení pozice nevolníků nebo poddaných. Obecně lze říci, že mnohá z témat, která se objevují v utopiích 16. a 17. století, nacházejí své naplnění v 18. a pak 19. století. Tady je nutné si uvědomit, že se jedná pouze o dílčí prvky státní struktury, jako je armáda, správa nebo ekonomika státu. Samotné společenské zřízení je zcela nepřenositelné.

Celková práce tedy poskytuje základní přehled utopických děl a popis nejdůležitějších prvků, které byly na základě probíraných rysů vlád vybrané z raně novověkých utopií a porovnány s činností jednotlivých panovníků. V konečném důsledku je tedy možné říci, že většina témat z utopií naplněna byla. Lze konstatovat, že silná armáda se stala základem většiny států, centralizovanou správou, která by neměla tak velké sklony ke korupci, se minimálně mnoho států

pokoušelo nastolit. Vzdělaná společnost se obecně začala stávat hlavním pilířem pevně centralizovaného státu a celkově osvícenší panovníci připravili velmi kvalitní prostředí pro další, ještě rychlejší vývoj.

8 Přílohy

Mapa č. 1. Prusko v 18. století. Růžové území jsou územní zisky Fridricha Viléma I. a zelené jsou zisky Fridricha II. Velikého. Hnědé je základní území Pruska na počátku 18. století, které zahrnuje Braniborsko a můžeme dohledat také fialové místa, které získal Fridrich I. (III.)

Zdroj: <https://de.wikipedia.org/wiki/Preu%C3%9Fen#/media/File:Preussen-FdG.jpg>

9 Literatura a prameny

9.1 Prameny

Bacon, Francis: Nová Atlantida a Eseje. Praha, 1980. 107 s.

CAMPANELLA, Thomasso: Sluneční stát. Praha, 1979. 106 s.

Friedrich der Grosse: Geschichte meiner Zeit. München, 1970. 420 s.

Friedrich der Grosse. Aus den Politischen Testamenten [online]. Berlin, 1752 [cit. 2017-02-15]. Dostupné z: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/aus-den-politischen-testamenten-5304/3>.

ŠVANKMAJER, Milan a KATEŘINA II.: Paměti carevny Kateřiny II. 1. vyd. Praha, 1993. 227 s.

MORE, Thomas: Utopie. Praha, 1978. 156 s.

Fridrich II. Veliký: Z politických spisů Fridricha II. Velikého krále pruského Antimachiavelli neboli vyvrácení Machiavelliho vladaře politická závěť z roku 1752 předmluva k „Dějinám mé doby“. Praha, 1940. 310 s.

9.2 Literatura

ADLER, Paul. Habsburg School Reform Among the Orthodox Minorities, 1770-1780. In: *Slavic Review*, 33(1), 1970. 23-45.

ALEKSEJEVA, Je. V., Diffuzija evropejskich innovacij v Rosii (XVII-načalo XX v.), Moskva 2007. 540 s.

ANDREJEV, Andrej Jurjevič: Lekcii po istorii moskovskogo universiteta 1755 – 1855. Moskva, 2001. 325 s.

BECKER, Friedrich: Geschichte Friedrich des Großen Volksbuch. Berlin, 1851. 132 s.

BLACK, Jeremy: Evropa osmnáctého století. Praha, 2003. 544 s.

EPP, Juanita: Easy Exit: School Policies and Student Attrition. In: *Journal of Education for Students Placed at Risk*. Roč. 6. 2001. s. 231 – 247.

- HRBEK, Jiří: Evropa a absolutismus v 17. a 18. století (1648–1789). Praha, 2012. 208 s.
- HROCH, Miroslav a kol.: Encyklopedie dějin novověku 1492–1815. Praha: 2005. 416 s.
- JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu 1490–1763. Díl 2. Praha, 2012. 595 s.
- KLUČEVSKIJ, Vasilij: Russische Geschichte. Von Peter dem Großen bis Nikolaus I. Zürich, 1945. 432 s.
- KOPELEVIČ, Juraj: Osnovanije Peterburgskoj akademii nauk. Moskva, 1977. 130 s.
- ŁUBIEŃSKI, Władysław: Światwewszystkichswoichczęściachwiększych i mniejszych I. Wrocław, 1740. 656 s.
- MARTINKOVÁ, Věra: Teorie literatury netradičně. Praha, 1995. 343 s.
- MASSIE, Robert K: Petr Veliký: Život a svět. Praha, 2006. 848 s.
- MOHRMANN, Hainz: Studienüberraissisch-deutsche Begegnungen in der Wirtschaftswissenschaft (1750-1825). Berlin, 1959. 146 s.
- MÜLLER, Helmut a kol.: Dějiny Německa. Praha, 1995. 592 s.
- NAUMOVÁ, Gala: Fenomén Kateřina Veliká. Brno, 2000. 319 s.
- OGORODNIKOVA, Irina: Idea of university – project of incarnation of ideal formative shape. Omsk, 1977. 6 s.
- SCHARF, Claus: Katharina II.: beiträge zur Forschung. Mainz, 2001. s. 605.
- SCHOEPS, Hans-Joachim: Dějiny Pruska. Praha, 2003. 416 s.
- SKŘIVAN, Aleš; DRŠKA, Václav; STELLNER, František: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648–1914. Praha, 1994. 218 s.
- SOJKA, Milan: Dějiny ekonomických teorií. Praha, 2010. 544 s.
- STELLNER, František: Fridrich Veliký: Cesta Pruska k velmocenskému postavení. Praha, 1998. 552 s.

STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 1. díl. Praha, 2009. 332 s.

STELLNER, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. 2. díl. Praha, 2012. 280 s.

STELLNER, František: Sedmiletá válka v Evropě. Praha, 2000. 408 s.

STOLZE, Wilhelm: Friedrich Wilhelm I. und die Volksschule. In: Historische Zeitschrift. Bd. 107. Berlin, 1911. s. 70-95.

ŠVANKMAJER, Milan a kol.: Dějiny Ruska. Praha, 1995. 602 s.

ŠVANKMAJER, Milan: Kateřina II. Lesk a bída impéria. Praha, 2001. 268 s.

ŠVANKMAJER, Milan: Petr I. Zrození Impéria. Praha, 1999. 322 s.

ŠVANKMAJER, Milan: Rusko a Evropa, Evropa a Rusko, in: Slovanský přehled 82, 1996, č. 3-4, s. 351.